

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

September—October.

5-ik füzet.

A modern katolikusok felelete a pápai encyclikára.

I.

A mit a szabadelvű protestans keresztények már rég hirdetnek, hogy a theologia is haladó tudomány, annak korunkban egyik legszembenállóbb példája a modern catholicismus. A miveltség behatásai elől leginkább elzárkózott római egyház kebelében oly szellemi áramlat indult meg, a melyhez belső értékre hasonlót a tizenhatodik évszáz reformatiója óta alig mutat a történelem s a melyet elnyomni nem lehet semmiféle hatalmi eszközzel. A pápa a haladó irány képviselői ellen a „Pascendi“ kezdetű Encyclikát adta ki.¹ De a megindult mozgalom tovább veti hullámain. A modern katolikusok egy hatalmas, a vallás főbb kérdéseire kiterjeszkedő védőirattal² felelnek a pápai encyclikára.

Mindenekelőtt kijelentik, hogy az Encyclika hamis világtásban tárja fel az ő nézeteiket, mikor a modernistákat úgy tünteti föl, mint a kik „a keresztény kegyességnek ellenségei és az atheismusnak akaratlanul is előmozdítói.“ Ezért kötelességüknek érzik, hogy feleljenek, hogy gondolataikat leplezés nélkül nyilvánosságra hozzák. Az egyház legfőbb tekintélyétől jött eme súlyos váddal szemben nem maradhatnak hallgatagok. Saját lelkiismeretük és az egyház iránti tekintet egyaránt szólani készlik. Figyelemmel kísérték a jelenkori emberek vágyakozásait és arra a meggyőződésre jutottak, hogy az egyház és a társadalom nem találkozhatnak többé amaz eszmék alapján,

¹ Sanctissimi Domini Nostri Pii Divina Providentia Papae X. Litterae Encyclicae ad Patriarchas, Primates etc. de Modernistarum doctrinis. 8. sept. 1907.

² Le programme des Modernistes. Replique à Encyclique du Pape Pie X. Pascendi Dominici gregis. Paris, Librairie Critique, 1908.

melyeket a tridenti zsinat állított meg; sem azon a nyelven nem értik meg egymást, mely a középkornak volt a nyelve. Mennyi idő folyt le III. Inceze pápa uralkodása óta, mennyi esemény következett egymásután sorba, azóta, hogy III. Pál volt Rómában a pápa! A bölcseleti és vallási gondolat, melyek az emberi szellem általános haladásával együtt haladnak, ma mennyivel más színben, más alakban jelennek meg, melyre a középkori egyetemek szerzetesei és az ellen-reformatio vezetői alig is gondolhattak. Lehet-e hát csodálkozni azon, hogyha a régi hittani formulák a mai kor emberei előtt érthetetleneknek látszanak és a theokratikus igények az egyéni felelősség legparányibb érzékére is bántólag hatnak? Az általános, valamint az egyéni lelkiismeretre nézve a történelemben nincs két egymáshoz teljesen hasonló pillanat... Az egyház nem igényelheti, hogy az Aquinoi Tamás *Summája* megfelel a XX. század vallási gondolkodásának. A Nagy Károly korabeli theologia elégtelen volt a XIII. század egyetemei igényeinek. A Pál apostol-féle irodalomban talált elméleteket átalakították a Platótól befolyásolt III. és IV. százbeli tudós egyházi atyák. És a mi lehetséges volt a múltban, lehetséges a jelenben is és az lesz a jövőben is. A Krisztus vallása, mely az Istenország igazságosságának megvalósulásában való hit, megbirja azt, hogy újabb és újabb formákban fejeztessék ki, hogyha e formák eszményi feltételeken épülnek fel. A tekintély azért ezeket az új formákat *à priori* nem kárhoztathatja.¹

A modernisták következőleg rendszerükről adnak felvilágosítást, mely nem a bölcselemből indul ki, hanem kritikai módszer. Tiltakoznak az ellen a feltevés ellen, melylyel az Encyelika azt állítja, hogy a modernismus alapja a bölcselem s hogy kritikai módszerüket, bibliait és történelmit, abból vezetik le; tiltakoznak az ellen, hogy az a törekvésük, melylyel a hagyományos katolikus tanokat a tudomány eredményeivel kibékíteni akarják, valamely aprioristikus elméletből származnék, mely elméletet ők a scholasticismus nem ismerése következtében és az ész fenhéjázó lázongásából védenének. E feltevés hamis és az Encyelika mégis arra építi érveit, de ők ez eljárást nem követhetik; hanem mindenekelőtt megmutatják e vádnak üres

¹ Le programme des Modernistes. 8—11 l.

voltát és azután tárgyalják amaz elméleteket, melyeket az Encyclika nekik tulajdonít.

Tényleg a történelmi fejlődés, a modernismus módszere és álláspontja nagyon különböző dolog attól, a minek azt az Encyclika szerzői állítják.

Nemhogy a bölcselem uralkodnék módszerükön, hanem épp a kritikai módszer vezette őket bizonyos bölcselemi következtetések megállapítására, vagyis a gondolkozás útjainak világosabb megjelölésére. Kritikájuknak független volta több úton megtetszik.

Mindenekelőtt a szövegkritika, valamint a magasabb kriticismus, mely a könyvek eredetének és értékének megállapításával foglalkozik, kizár minden bölcselemi előfeltételt. Ezt mutatja egyebek közt a János apostol-féle vers is, melyet a háromságvédők szoktak a Vulgatából idézni (I. Ján. 5, 7.): „Hárman vannak, kik bizonyoságot tesznek *a mennyben: az Atya, az Ige és a Szentlélek*. E versből a cursiv-betűs szavak a görög kéziratokban és fordításaikban, a Vulgatát kivéve, nem fordulnak elő egyikben sem. E szavakat, a mint Priscillien eretneknek egy néhány évvel ezelőtt felfedezett munkája tanúsítja, Spanyolországban ez eretnek tette bé (384.) a bibliába, hogy azzal a maga trinitarius tanát támogassa. Hogy az ember ily eredményre jusson, hogy ily kérdést kritikailag tanulmányozzon, világos, hogy ahhoz nem szükséges semmi bölcselemi tan vagy előfelvétel. S kell-e arra valami különös bölcselemi előkészület, hogy valaki a Pentateuchusban a források különbözőségét nyomozza; vagy hogy a szövegeknek a legfutólagosabb összehasonlítása által is meggyőződjék arról, hogy a negyedik evangelium lényegesen különbözik a synoptikusoktól, vagy hogy a niceai hitvallás az apostoli hitvallásnak a fejleménye?

De e benső bizonyítékon kívül kritikájuknak a bölcselemtől való függetlenségére nézve hivatkozhatnak elvitathatlan tényekre is. Mindenekelőtt arra, hogy a kritika sokkal régiebb, mint az a bölcselem, melyet nekik tulajdonítanak. „Agnosticismusról vagy immanentismusról“ még senki se hallott akkor, mikor 1670 és 1690 közt Simon Richard az ó és új szövetségről közreadta az ő nagyszerű „Histoires Critiques“ czimű művét, mely a tudományos módszert először alkalmazza a szentiratokra. Senki se hallott akkor még „symbolismusról“, vagy történelmi

„transfigurationól“, mikor dr. Astruc Jean 1753-ban Brüsszelben névtelenül kiadott munkában először kísértette meg, hogy rámutasson a legrégebb forrásokra, melyeket a Pentateuchus összeállításánál használtak.

Ez idő óta a kriticizmus a nélkül, hogy azon a bölcseلمي előfelvételeknek legkisebb nyoma is látszanék, ugyanazon tudományos elveket alkalmazta a bibliára és a kereszténység történelmére és ezek az elvek érvényükből nem veszítenek, mert azok a történelmi tudomány elvei.

Kriticizmusok függetlenségét mutatja egyes modernista tudósok esete is. Az ő és új szövetségnek hosszas vizsgálata volt az, mi Loisy abbét arra vezette, hogy megírja jeles tanulmányait 1900-ban és 1901-ben „A kijelentésről“ és „Izrael vallásáról.“ Az evangelium okmányainak türelmes tanulmányozása volt az, mi sokakat közülök arra indított, hogy újra átvizsgálják a hagyományos nézeteket az egyház alapításáról és a sacramentumokról. És sok éven keresztül folytatott türelmes összehasonlítása a különböző korszakoknak, melyek a katolikus gondolat fejlődését jelzik, volt az, mi őket a dogmákat illetőleg egy új nézetre vezette, arra, hogy a haladó tudományyal a változhatatlan dogma nem összhangzik.

A kritikai módszert követik tehát és előadják a bibliai s történelmi kriticizmus eredményeit, melyeket az Encyelika, mikor őket azzal vádolja, hogy történelemírásuk és kriticizmusok csupán bölcseelkedés, elmulaszt felsorolni; és előadják ama változásokat, melyeket emez eredmények az ihletésről és a kijelentésről való fogalmakban előidéztek.¹

A hagyományos nézet: hogy a biblia az ő és új szövetségi kijelentésnek teljes okmánya s annak igaz voltát biztosítja az a körülmény, hogy azt minden részében Isten ihlette és hogy annak írói az általuk elbeszélte eseményeknek szemtanúi voltak. De e nézetet alapjában megingatta a szövegkritika, melyet mind a két szövetség történelmi könyveire alkalmaztak.

A szövegkritika a Pentateuchussal kezdette, melyet közönségesen Mózesnek tulajdonítanak. Már a tizenhatodik század óta különböző kritikusok oly dolgokat vettek észre, melyeknél fogva kétségbe vonták, hogy az egész Pentateuchus Mózesből

¹ Le progr. d. Modern. 17—23. l.

vagy az ő idejéből származnék. De a kérdésnek teljes, nem csupán tagadó, hanem állító megoldása a tizenkilencedik száz érdeme, ama jeles kritikusoké, kik a Pentateuchust és a többi történeti könyvet elejétől végig elemezték és számos bizonyíték után végül bizonyos határozott eredményt állapíthattak meg.

Itt felsorolják mindamaz eredményeket, melyek a protestansok előtt ismeretesek, melyeket elsősorban a protestans tudósok munkásságának köszönhetni, melyhez utóbb az ő munkásságuk is csatlakozott.

Nem térhetnek el az eredményektől, hogy az ó-szövetségnek történelmi könyvei oly elemekből vannak összeállítva, melyek különböző időszakokhoz tartoznak s nem annak a korához, a kinek a nevét viselik és nem tartózkodnak levonni ebből Izrael történetére a következményeket; nem tartózkodnak elhagyni a régi, szószerinti ihletést. Az ibletést nem lehet továbbra is a szavak vagy eszmék gépies átvitelének venni, hanem szó és eszme együttes felfogásának az Istennel sajátos módon egyesült emberi szellem által.

E felfogás különbözik attól, mit az Encyclika nekik tulajdonít. Nem tekintik az ihletést csupa tudtuladásnak, a melyet minden hívőnek, kényszerüleg hitévé kell tenni, hanem az Isten különös munkájának, az emberiség üdvét illető bámulatos isteni terv megvalósításának. Hogy a szentiratokban tévedések is fordulnak elő, nemcsak a nyelvet, hanem a tartalmat illetőleg is, az tény; de ezt könnyen megtudják maguknak magyarázni. Hogyha Isten maga mondotta volna a szavakat és eszméket és közölte volna gépiesen a szentírókkal, bizonyára megválasztotta volna, hogy azok alkalmasak legyenek minden idő hívői számára; Istennek nem lett volna szüksége arra, hogy különböző, sokszor ellentétes módon ismétlje magát. De miután a szavak és eszmék az ember munkája, magukon viselik az ember nem tökéletes voltát, a honnan származnak az ismétlések és ellenmondások. Az ihletés nem azért adatott, hogy megakadályozza a tévedéseket, hanem hogy az ember munkája e tévedések mellett is időről-időre elébbre vigye az isteni tervnek megvalósítását.

És a kritikai vizsgálódás arra is ösztönzi, hogy megváltoztassák nézetüket a kijelentésről is, nem a mi annak lényegét

illeti — mert a kijelentést Isten izenetének nézik, — hanem a mi a módot illeti, a melyen azt Isten az emberrel közli. Az Encyelika a kijelentésnek mindenek felett külső jellegére tekint. Nem tagadják, hogy az Isten izenetének közléséhez szükség van külső eszközre, egy prófétára vagy isteni küldöttre. De a kérdés, hogy hogyan történik az izenetnek a prófétával közlése? A bibliai elbeszélések e közlést külső formában írják le, úgy, mintha testi fülhöz lettek volna a kijelentés szavai intézve. Az Encyelika szó szerint véve az elbeszéléseket, a kijelentésnek külső körülményére helyez sulyt, mintha az tenné bizonyossá, hogy Isten beszél az emberhez, holott mindenki tudja, hogy Isten nem lehet a külső érzék tárgya és nem is beszél ez úton az emberhez. A szent történelem nem úgy mutatja nekünk a kijelentést, mint külső dolgot; nem úgy, mint a mely egy ember által történt egyszer mindenkorra. Az Isten nemesak Mózeszt használta eszközül, hanem a következő prófétákat is. Az Isten szelleme nincs is egy korhoz, vagy az emberek egy kis csoportjához kötve, hanem előmlik az évszázak felett, az emberiség nemzetségei felett, tovább vive a magasabb tökéletesség felé.¹

A mi az újszövetséget illeti, az evangeliumok a kereszténységre ugyanaz, a mi a Pentateuchus Izrael népére. A kritika világánál a bibliának e nevezetes részei között vannak bizonyos hasonlóságok. Mint Izrael vallásának eredetét a Pentateuchusba foglalt különböző szerzőktől származott négy irat különbözőleg adja elő, a kereszténység eredetét is a négy evangelium különbözőképpen.

A betűhöz ragaszkodva az evangeliumok közti különbségek sok esetben valóságos ellenmondások lesznek. Az Encyelika ez ellenmondásokról semmit se akar tudni s a modernistákkal gunyolódva hivatkozik számos tudósra és egyházi atyára, a kik oly hibákat nem találtak a szentiratokban. De tényleg az illető tudósok is gyakran találtak feltűnő ellenmondásokra, melyeket a szöveg vagy a fordítás hibásságával igyekeztek elmagyarázni. De sikerült-e nekik az evangeliumok közt teljes összhangot megállapítani? az itt a kérdés. Nem.

Következőleg elősorolnak több különbséget. Egyebek közt, hogy Márknál a Jézus élete rendes, fokozatos fejlődés. Máthé-

¹ Le prog. d. Modern. 30—51 l.

nál és Lukácsnál meg már mindjárt kezdetben mint istenfia jelenik meg. És a negyedik evangélium írója is Jézust már a Keresztelő János által való megkereszteléskor istenfianak hirdeti, sőt Máthénál és Lukácsnál tovább menve, a világ előtt meglevőnek s a teremtés munkájában résztvevőnek mondja.

De a kritika nemcsak a különbségeket vizsgálja, hanem a hasonlóságokat is és a három első evangéliumot nagyon hasonlónak találta egymáshoz az elbeszélésekben és tartalmukban, habár azok közt ellenmondások is vannak. A negyedik evangélium más tervet követ, mint a synoptikusok; formája és anyaga is azokétól különböző. De mindemellett is nem lehet tagadni, hogy van érintkező pontja is a többi evangéliummal és hogy írójának ismernie kellett a synoptikusokat és hogy azok alapján dolgozott.

Az evangéliumok után az apostoli levelekre vonatkozó kritikai eredményeket ismertetik és mindezekből levonják a következőket.

Mindenekelőtt azt, hogy az új szövetségi könyvek összehasonlításából méginkább kitűnik, hogy a szószerinti ihletés teljesen tarthatatlan; továbbá azt, hogy az új szövetségben, valamint az ó-ban, szorosan véve történeti könyvek nincsenek, hanem csakis szent történetek, melyeket nagyjából az a hit alakított, melynek érdekében irattak; továbbá azt, hogy különbség van a történelmi Krisztus és a hit Krisztusa között. Krisztus magában egy, de őt lehet szemlélni, mint a történelem tárgyát és lehet mint a hit tárgyát. Jézus mint ember, az ő személye és külső cselekvése, az érzéki tapasztalatnak tárgya és ez értelemben a történelemhez tartozik; mint Krisztus (azaz mint Istennel a legsajátosabb módon egyesült lélek és mint közvetítője a kijelentésnek és kegyelemnek) csakis szellemi és isteni világosság által fogható fel és ebben az értelemben nem a történelemhez tartozik, hanem a hitnek tárgya . . .

S a kriticizmus helyesen különbözteti meg a mi a történelemben valódi attól, a mi csak történelmi formája ama természetfeletti tényeknek, melyeket az egyház hite hozott elő.

És a kriticizmus, mikor e megkülönböztetést teszi, nem *à priori* elv, nem a „transfiguratio“ és „disfiguratio“ elméleti alapján, hanem a szöveg és tények vizsgálata alapján jár el.¹

¹ Le prog. d. Modern 52—88 l.

A történelmi kritika módszereinek a kereszténység történelmére alkalmazása is határozott eredményeket hozott.

A hagyományos hitvédők megszokták az egyházat oly intézménynek tekinteni, mely a környező társadalmi és politikai világtól külön életet vezet, külön törvények szerint, mely törvények esodás jellegüknél fogva a vizsgálaton és megigazoláson felülállanak. Az egyháznak, mint a *Logos* munkájának és mint oly birodalomnak fogalma, — mely el van zárva ama törvények hatásától, melyek az emberi társaságok fejlődését szabályozzák, — miután Eusebius történelmi nagy munkájában egyszer alapot nyert, hosszú száz éveken keresztül elengedhetlen követelménye volt minden katolikus egyházi történelemnek.

E nézet, társulva a kijelentésről való amaz ismerettel, hogy a kijelentés változhatatlan elvont igazságok közlése, egy másik balnézetre vezetett, arra tudniillik, hogy a dogmatikai igazságok, melyek lassanként a hit értelmi örökségévé lettek, valamint a külső formák, melyeket az egyházi szervezet fokozatosan felvett, már kezdettől fogva megvoltak, legalább rejlőleg a Jézus beszédeiben, az első keresztények hitében és az egyházi atyák tanításaiban. A történelmi kritika mind e téves nézeteket elsöpörte. A kritikára nézve a kereszténység is éppen úgy tény, mint más tények, a fejlődés ugyanazon törvényeinek van alávetve, ugyanazoktól a dolgoktól, politikaiaktól, jogiaktól és gazdaságiaktól befolyásolva, ugyanazon változásoknak kitéve. Az a tulajdonsága, hogy vallásos tény nem fosztja meg ama más tulajdonságoktól, a melyek hozzá tartoznak minden történelmi tényhez, melyekben az ember szellemi cselekvése fejlődik ki.

A kritika tehát minden előítélet nélkül tanulmányozta a kereszténységet történelmi összefüggésében, úgy eredetében, mint a világon elterjedésében. Az újszövetségi iratokat tanulmányozva és összehasonlítva kétségtelenné tette, hogy elbeszéléseik ama kidolgozás nyomait hordják magukon, melyet a Krisztus személyét és tanításait illetőleg az első keresztény nemzedékek vallási tudata vitt végbe s hogy azoknak alapja a Jézus evangéliuma, Isten eljövendő országának hirdetése és a szív tisztaságára törekvés. Minden egyéb, mint a Krisztus és az Atya személyi viszonyára vonatkozó állítások, a messiási királyságnak bensőbb, szellemi fogalma, amaz új eszméknek a

kifejezése, melyeket a kereszténység tapasztalata hívott elő az evangéliumnak főleg értelmes és mivel követőiben s különösen Pál apostolban. A Krisztus tanítása történelmi anyagjáról való ilyen következtetés kizár minden lehetőséget arra nézve, hogy e tanításban az egyháznak későbbi theologiai tanítása benne lenne akárcsak csirájában is. És az egyházi atyák hagyományának is a tanulmányozása megbizonyította, hogy milyen hiábavaló kísérlet e hagyományban a katolikus hitnek alapvonalait keresni úgy, a mint azt a scholastikusok foglalták rendszerbe s a tridenti zsinat határozmányokba.

A kritikai módszer a catholicismus történelmére alkalmazva meg épp egyenesen vészthozó a régi theologiai álláspontokra. A helyett, hogy az eredetben ama dogmáknak magvait találná, melyeket az egyházi tekintély a százévek folyamán formulázott, oly vallást talál, mely eredetében nem formulázott, dogmanélküli, a mely csak lassanként öltötte fel a gondolat és szertartás meghatározott alakjait. Az evangéliumi izenet nem maradhatott volna fenn és nem terjedhetett volna el elsődleges szellemi egyszerűségében. Mikor Palestina határait átlépte és alkalmasnak látszott arra, hogy egyetemes legyen, hogy más népekben is ugyanazt a vallásos tapasztalatot keltse fel — önzetlenség, benső tisztaság, az igaz tulvilági jutalmazásában való remény, a Krisztushoz való ragaszkodás — alkalmazkodnia kellett azoknak értelmiségéhez és a Krisztust s szabadító küldetését más formába kellett öltöztetnie, mint a milyen a zsidó környezetben és a prófétismus népies hagyományában felvett forma volt. Mint pszichologiai egyszerűségében csodálatosan hajlítható, terjedt el az egyszerű kereszténység a római birodalom népei között, alkalmazkodva azoknak értelmiségéhez és szellemi fejlettségéhez s mindeniktől kölesönözve bizonyos elemeket, melyek a tovább fejlődésére szükségeseknek látszottak. Az alkalmazkodásnak e munkája aránylag rövid idő alatt ment végbe és — köszönet érte Pál apostol befolyásának — nyomot hagyott a Jézus életéről való elbeszélésekben, melyek elsősorban inkább taniak és buzdító jellegűek, mint szorosan történelmi. Ilyen kidolgozás gyakorlódott különösen ama tanokra nézve, melyek később alapvetők lettek a catholicismusra — mint a háromság dogmája, a christologiai dogma és az egyház szervezete. S az egyház az első idők

charismaticus hierarchiájából, mely szellemi adományok és személyi tulajdonságok szerint volt rendezve, hamar átment a hivatalos és monarchikus hierarchiára, mely a tekintély és sacramentális hatalom rendjén épült fel.

A mi a háromsági és a christologiai dogmát illeti, a kritika ki tudja mutatni a fejlődés fokokat, melyek a második niceai zsinat megállításaihoz vezettek. A Krisztus alakjának a hívők felfogásában és érzelmében való folytonos emelkedése, a különböző formulák, melyeket az ő méltóságának kifejezésére a megtérített nemzetek bölcseleti és theologiai nyelve szerint alkottak és néhány Pál apostoltól általánosított héber fogalom kidolgozásával összekötöttek, gyors fejlődését idézték elő amaz értelmi elemeknek, melyek az evangéliumi üzenet által keltett szellemi mozgalomban benne rejlettek. A Cselekedetek könyve az első keresztény tanítást visszhangozva Jézusról úgy beszél, „mint emberről, ki megbizonyított Istentől hatalmas erők, csodatételek és jelek által.“ Ez volt az első keresztények egyszerű és mélységese hite.

Mennyire más lett ez később!

A Krisztus személyére vonatkozó evangéliumi eszméknek kidolgozásával együthtaladt a szentlélek eszméjének is a kifejtése. Mint minden vallási megújulás kezdetén szokott történni, rendkívüli dolgokat, az erők csodás nyilvánulásait látták a kicsiny gyülekezetekben, melyeket a dolgok általános megújulásának élénk vágya foglalt el. E rendkívüli erélyt vagy hatalmat önkéntelenül egynek vették Isten szellemével. Mindjárt természetes correlatio állapult meg az Atya közt, — kihez a hívő ájtatosságát intézi —, s a fiú közt —, ki a szellemnek, az Isten fiaivá levés erejének adója —, és a szentlélek közt, — mely az új hit legesodásabb nyilatkozatainak az oka. És miután éppen a keresztelésnél mutatkozott a legnyilvánvalóbban a megtérésnek csodás, titokzatos eredménye, e beavató szertartásban formulázták először a háromságot, mely formula Pál apostol előtt ismeretlen volt. A keresztelésből a háromság formula, mint Justinus martyr is tudósít, a szertartásban ment át.

Az eszméknek eme kidolgozása, melyet a zsinatok azután tovább folytattak és egy nagyterjedelmű theologiai rendszert állapítottak meg, ma úgy tűnik fel, mint egy rideg aprioristikus rendszernek az eredménye.

A mi végül a keresztény gyülekezetek szervezetét illeti, a második száztól fogva a monarchikus episcopatumot kezdték elfogadni részint a synagógától, részint a hellen társaságoktól véve át bizonyos hivatalokat és ezimeket.

Nyugaton az egyház új módszereknek érezte szükségét. Az értelmi harez tere itt nem a szorosán vett theologia, hanem a philosophia, vagy még inkább a philosophus apologetika. Az egyháznak legsürgősebb feladata lett, hogy a bölcseletet úgy formálja és alkalmazza, hogy az előkészületül szolgáljon a dogmára, hogy az értelmi eszköz és erkölcsi disciplina legyen az életnek minden ágában. A scholasticismus ezt Aristoteles segítségével teljesítette, létrehozott egy oly rendszert, a bölcseletnek és vallásnak oly összetételét, mely az ember szellemét alázatos alázatban tartsa úgy az értelmi, mint az erkölcsi dolgokban. Ezért ragaszkodott a pápaság ahhoz jobb ügyhöz méltó szívésséggel és canonizálta a tridenti zsinaton. A scholasticismusban a leghatásosabb védelmét látta a pápai tekintélynek, mely a középkorban fénypontján állott, de azután aláesett. S ma hiábavaló kísérlet a scholasticismust visszaállítani.

A modern katolikusoknak az a meggyőződése, hogy a hitet és tudományt összhangba lehet hozni; a modern katolikusok ezért elfogadják a történelmi kritika eredményeit, valamint a változhatatlanságnak is bizonyos mértékét, de nem a középkori vallási és egyházi formulákra, hanem a kereszténység benrejő igazságaira nézve. A modern katolikusok, bár előttük bizonyos értelmi formulák, bizonyos tekintélyi intézmények, melyek a középkorról szállottak az egyházra, a jövőt illetőleg akadályoknak látszanak, mégis mint egyének nem akarnak azokkal szemben ellenséges állást foglalni el; de kötelességüknek ismerik és bizalommal munkálnak arra, hogy a hívők tömege tudatára jöjjön azok akadályozó voltának. A katolicismusnak magasabb vallási tapasztalata csak egy fölvilágosultabb, miveltebb, szellemibb köztudatnak lehet gyümölcse.¹

¹ Le progr. d. Modern. 89—108. 1.

Vallás, erkölcs és jog.

(Folytatás.)

A 6.-ik parancs: *Ne ölj!* Az V. könyv az ölés különböző eseteiről emlékezik meg s érdekesen világítja meg az e bűncselekményre vonatkozó akkori fölfogást.

A IV. rész 42. verse olyan gyilkosról szól, „a ki *tudatlanságból* felebarátját megölte volna, a ki azelőtt őtet nem gyűlölte volna.“

Ez a Mózes választotta három városok egyikébe menekülhetett, (IV. r. 41. 3.) *hogy élne.*

A későbbi időkben is ismeretes menevéd (asylum) jogaival élhetett a tettes.

A XIX. r. 11. v. szerint „hogya ha lejend valaki, a ki az ő felebarátját gyűlölvén, meglesi őtet és reá támadván, halálra verendi azt és meghaland — ha futand e városok közül valamelyikbe: akkor annak a városnak vénei küldjék el és vonják ki onnét és adják azt a megholt ember atyafiának kezébe, hogy ölettessék meg.“

E szerint még a magánboszú volt a büntetés módja és pedig a talio = szemet szemért, fogat fogért alapján.

Ma az ember élete elleni bűncselekményeknek számos fajtát különböztetjük meg s a büntetőjog történeti fejlődésének az eredményében a büntetőtörvénykönyvek humanusabbak az emberi életet kioltó bűnösökkel szemben, mint ezek, korukhoz viszonyítva.

A VI. parancs tilalma tulajdonkép azt az erkölcsi elvet testesíti meg, hogy az ember élete az emberi társadalomban senki részéről sértve ne legyen s ezért a halálbüntetés is végső elemzésében e parancs tilalma alá esik.

Sőt az erkölcsi elv tartalmának bővítése oda vezet, hogy e parancs az ember testi és szellemi épsége ellen irányuló cselekményeket is tilalmazza, mert az ember szervezetének alapos

ismerete mellett tudjuk, hogy néha egy egész jelentéktelen ütés is az élet kioltására vezethet. Büntető törvénykönyvünk vonatkozó rendelkezéseinek csak vázlatos ismertetése is egy külön fölolvásásra elegendő anyagot szolgáltatna s így ezuttal csak a különösebb esetek kiemelésére szoritkozom.

A katolikus egyház jog az öngyilkosság *büntetendő* voltát is meghonosította. Montesquieu és kortársai juttatták diadalra a fölvilágosodás és a protestáns egyházak ama fölfogását, hogy az *öngyilkosság erkölcs ellenes*, az ember isteni rendeltetéséhez nem méltó ugyan, de büntetés az öngyilkosra nem szabható. Ma alig hisszük el, hogy az öngyilkos a multban nem pihenhetett a temetőben s hogy Franciaországban egy 1670-ben kelt Ordonnance szerint: az öngyilkos javai elkoboztattak, a hulla (meztelenül) arcczal a földre fordítva az utcákon meghurezoltatott, hol a csőceselék sárral és kővel dobálta s azután fölakasztatott.

A fölvilágosodott József császár is az 1787-iki büntető törvénykönyvben megbecstelenítő eltemetést rendel az öngyilkos hullájára, az öngyilkossági kísérletet pedig fogházzal büntette. Az *angol jogban* egészen 1832-ig állott fenn az öngyilkos hullájának becstelenítő eltemetése, a kísérlet (vagyis ha az illető életben marad) úgy Angliában, mint Észak-Amerikában ma is fogházbüntetést von maga után, mert *sulgos nyilvános jogtalanság az öngyilkosság*.

A többi államok büntetőjoga s így a magyar büntetőjog is sem az öngyilkosságot, sem annak kísérletét nem büntetik de az már mégis az erkölcsi fölfogás rovására irható, hogy a közvélemény az életben maradt öngyilkost igen gyakran az *érdekesség* különleges nymbusával övedzi.

Az öncsonkítás csak akkor büntetendő, ha a katonai kötelezettség teljesítésére képtelenné válik az illető.

A halálbüntetés ellen a böcsészek, politikusok, jogászok és más emberbarátok ezrei küzdnek évszázadok óta, de a civilizatio lépcsőjén nem jutott az emberiség oly magasra, hogy a halálbüntetést az elkövetett bűncelekmény megtorlásául szolgáló büntetések közül végkép kihagyja.

Kálmán királyunknak korát meghaladó s a mai kort megszügyenítő fenkölt gondolkozására vall az, hogy halálbüntetést egyetlen bűncelekményre sem szabott.

Verbőczy hármaskönyve azonban már 18 esetet sorol fel, melyeknek büntetése: fej és jószágvesztés volt.

Az 1723. t.-cz. 9. §-a a hűtlenségi esetek (nota infidelitatis) számát 9-re szállítja le s ezen esetekre nézve a bűnösöket „fejük és a részökre eső ingó s ingatlan javak elvesztésében“ rendelte elmarasztalni.

Az id. t. 10. és 11.-czikkelyei ezeken fölül számos esetet rendelnek halállal büntetni, sőt a 11. cikk 7. §-a „súlyosbítással kimondandó főbenjáró büntetést“ szab a szülő, testvér és vérrokon gyilkosokra az ott jelzett többi bűncselekményekre, azaz a halálbüntetést is kínzások között kívánta végbehajtani.

II. József alatt 1787—1790-ig terjedő időben a halálbüntetés el volt törölve, de absolutistikus törvényeit halála előtt visszavonván, újból a régi állapot állott elő.

Az 1840: V. t.-czikkkel kiküldött országos bizottság javaslata a halálbüntetést szintén nem vette fel a büntetési nemek közé. Jelenleg érvényes büntetőtörvénykönyvünk a *halállal* való büntetés kiszabását már csak két esetben engedi meg és pedig

1. ha valaki a királyt meggyilkolja, vagy szándékosan megöli, vagy ezen cselekmények valamelyikének véghezvitelét megkísérli (btkv. 126. §. 1 p.) és

2. ha valaki embert előre megfontolt szándékkal megöl (embert gyilkolt).

Az 1. pont rendelkezése az állam feje ellen irányzott cselekvést kívánja ily súlyosan büntetni, mert a király az alkotmányos monarchiák életében is oly fontos közjogi hatáskörrel bír, hogy annak élete fokozottabb büntetőjogi védelemben részesítendő.

A 2. pont esetében pedig a társadalmi rend ellen az emberi legnagyobb foku gonoszsággal vétő bűnöst kívánja szintén a legnagyobb büntetéssel sújtani.

A btkv. revisiójának kérdésével kapcsolatban a halálbüntetés eltörlését is nyomatékosan követeli a jogászközönség és lehet is remélni, hogy a humanismus győzni fog.

Az állam elég erős arra, hogy az emberi élet ellen törő bűnösöktől a társadalmat végkép megszabadítsa anélkül, hogy az állam a talio rendszere szerint kellene büntessen.

Más volt a múltban a helyzet. Akkor a társadalom nem volt annyira consolidálódva, hogy az ily nagy foku bűnösöket

ártalmatlanná tehesse másképp, mint a halálbüntetés alkalmazásával. Lehetne ugyan azt mondani, hogy a halálbüntetés eltörlését kezdjék a gyilkosok: azaz ne gyilkoljanak, s akkor nem lesz miért alkalmazni a halálbüntetést, de a humanizmus szelleme éppen azt követeli, hogy ne vegyük el az életet: azt, a mit tévedés esetén vissza sem adhatunk.

A halálbüntetés kezdetben, a mint érintve volt, a talio rendszerén alapult, később azonban azt, mint elrettentési büntetést alkalmazták.

A büntetőjogok a büntetés célja tekintetében más és más vezérelvet fogadnak el s a szerint változnak azután a büntések is.

Ma a büntetés célja összetett és pedig: a fenytetés az erkölcsileg romlatlan egyénekre nézve; javítás, a kikre a társadalmi és erkölcsi jobbátétel lehetséges és *ártalmatlanná* tétel a javíthatatlanokra nézve.

A halálbüntetés e célok közül ma egyiket sem szolgálja, mert az ártalmatlanná tétel az életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazásával is elérhető.

Ennek daczára a halálbüntetés nagyobb mérvben és sokkal több államban nyer alkalmazást, semhogy azt a fejlődés mai álláspontjáról nézve indokoltnak tarthatnók.¹

A kerészténység, mint erkölcsi tényező és haladottabb világfelfogás eredeti tisztaságában, mint a halálbüntetés *elvi ellentéte jelentkezik*. Abban az erkölcsi rendszerben, a melyben

¹ A *halálbüntetés* ma még fennáll: Angliában 3 cselekmény miatt (gyilkosság, felségsértés, hadihajó felgyújtása). A multban itt 240-féle büntetésre volt halál szabva. — Franciaországban a multban 115 cselekmény büntetése volt halál, ma is még 12 cselekmény büntetése áll fenn a halálbüntetés.

Fennáll továbbá Németországban 4 cselekményre, Ausztriában 6 cselekményre, továbbá Orosz, Spanyol, Bolgár, Török és Finnországban, Belgiumban és É.-Amerika egyes államaiban, de Finnországban 1826. óta és Belgiumban 1863. óta nem alkalmazták, tehát a bírált erkölcsi fölfogás jutott diadalra.

Ez idő szerint törvényileg el van törölve Portugáliában (1864.), Hollandiában (1870.), Olaszországban (1889.), Norvégiában (1902.), Sweicz egyes cantonaiban, San-Marinóban (1848.), Észak-Amerika egyes államaiban és Romániában (1864.) Az ostrom-állapot mindenütt kivételes eset.

Angliában, Ausztriában, Orosz- és Magyarországnban felakasztással, Franciaországban guillotinnal, Németországban pallossal, Északamerikában villamos árammal hajtják végre a halálbüntetést.

a megtért *fin* többre becsülendő, mint a sohasem vétkező — a halálbüntetésnek nincs helye. A keresztény vallás erkölcsi diadala léssen tehát a halálbüntetés általános eltörlése.

VII. parancsolat: Ne paráználkodj — tulajdonkép az emberi nem szaporodásának örök törvényeit volt hivatva az elfajulások ellen megóvni. A szaporodás alapja a nemi élet, a nemi élet tisztasága ellen való minden cselekedet paráznaság.

E parancs tilalma a beteges nemi ösztönök nagy problémájába kapcsolódik bele. A psychopathia sexualis a büntetőjog szempontjából is a legsajátságosabb és legnagyobb problémák egyike.

E mellett a keresztény-erkölcsön felépült monogámia a nő erkölcsi értékének a megvédését is feltétlenül megköveteli.

Ezek a szempontok a különböző nemzetek jogában, különböző módon nyertek megoldást, azonban az európai államok mindenike lényegileg a szemérem elleni, illetőleg fajtalansági cselekedetként találta üldözendőnek a paráznaságot.

Legújabban az orvosi tudomány kiváló harcosai közül igen sokan a büntetőtörvények ama rendelkezéseit, a melyek a homosexualitásra vonatkoznak, törlendőnek találják és a tetteket nem büntetés, hanem orvosi kezelés alá venni kívánják, mert nézetük szerint oly beteges jelenségekkel állunk szemben, a melyek a büntethetőséget kizárják.

Ebben az irányban azonban positiv intézkedés még nem igen történt és a büntetlenséget egyedül az akarat-elhatározás szabadságát kizáró elmebaj fenforgásának a megállapíthatása biztosítja. E kérdésben lényegileg ma is a canonjogi felfogás uralkodik, a mely szerint a nemi ösztönnek házasságon kívül való kielégítése erkölcstelen és büntetendő. E szigorú felfogás a viszonyok változása következtében enyhült ugyan, de még messzi vagyunk s a civilisatio útján felfelé haladva, talán else írjuk a socialismus által hirdetett szabad szerelmet.

A modern büntetőtörvénykönyvek a nemi élet körét érintő bűncselekményeket: *delicta carnis* név alatt kezelik.

A magyar büntetőtörvénykönyv e részben elég liberalis s csak az erőszakos nemi közösülést, szemérem elleni erőszakot, megfertőzést, természet elleni fajtalanságot, a vérfertőzést, a szemérem elleni büntettet (férjes nő megtévcsztését) házasságtörést, csábítást, a szemérem elleni vétséget, (szemérem sértő iratok, képek terjesztése) és szemérem sértő cselekmény által

való közbotránkozást rendeli büntetni. A lesbai szerelem azonban nem büntetendő.¹

A 8. parancsolat: ne lopj!

E bűncselekmény akkor keletkezett fogalmilag, a mikor a magántulajdon elismerve és azután megsértve lett. A társadalmi élet oly alacsony fokán, a mikor még egyes ingó tárgyakra kizárólagos jog nem volt szerezhető, e bűncselekmény nem létezett.

Az enyém-tied közötti különbség azonban a társas együttélés kezdetén igen hamar megszületik, mert akkor az egyes eszközök nagyon becsesek voltak és mindenki féltette.

A legrégebbi törvénykönyvekben ezért találjuk meg a tiltó parancsolatot: ne lopj és ennek szigorú büntetését.

E parancs azonban nemcsak a mai értelemben vett lopást tilalmazta, hanem a gazdasági élet fejlettségéhez mérten tilalmazta általában az összes vagyoni sértéseket.

E parancs: ne lopj! ma a vagyoni elleni cselekményeknek csak egyik generalis típusát: a lopást fedi, melynek keretén belől a magyar btkv. számos különböztetést tesz, de egyben a vagyoni ellen többi cselekményeket is a mai fejlett gazdasági életnek megfelelően részletesen szabályozza.

Így nyertek szabályozást a lopáson kívül a rablás, zsarolás, sikkasztás (zártörés) hűtlen kezelés, jogtalan elsajátítás, orgazdaság, csalás, csalárd és vétkes bukás, ingó és ingatlan vagyoni rongálása.

A kihágásokról szóló törvény X. fejezete szintén a tulajdon

¹ A római jog eleinte nem bünteti az ily cselekedeteket, csak a nagymérvű erkölestelenség hatása alatt keletkezett Lex Julia de adulteriis helyezi büntetés alá a struptum-ot és adulteriumot. Később a lenocinium (kerítés) incestus (vérfertőzés) és a bigamia kerülnek büntetés alá.

A szemérem elleni erőszak és erőszakos nemi közösülés a vis privata és publica fogalma alá estek. E kérdésben Németország a socialis „Freie Liebe“ jelszavával szemben az 1900. április 25.-én kelt törvénnyel (Lex Heinze) a liberalisabb felfogás útjáról letért és a *szeméremérzet* (Schamgefühl) megsértését is büntetés alá helyezi, habár az *nem fajtalan* iratokkal, vagy előadásokkal történt volna is.

A magyar btkv. által tiltott szemérem elleni büntettek és vétségek miatt: 1901-ben 1336 feljelentett egyén közül 212; 1902-ben 1417 közül 245 és 1903-ban 1613 közül 325 egyén ítéltezt el.

1908-ban a bűncselekmények miatt már 515 az elítéltek száma, kik közül unitarius: 1 férfi s egy nő. Nagyon kedvező eredmény.

védelmét czélozza. Ezen fölül számos törvény és rendelet védi a magántulajdont különböző formában, mert a modern államok egyik legelsőrendű feladata: a vagyonbiztonság minél nagyobb mérvű megszilárdítása.

Nem lehet czélom e helyen a fennebb elősorolt bűncselekmények jogászi magyarázása, de szükségesnek tartom kiemelni amaz erkölcsi elveket, a melyek a jelzett bűncselekmények szabályozásánál kellő méltánylásra találtak.¹

A lopás ugyanis leggyakrabban az életfentartáshoz szükséges javak megszerzése czéljából követtetvén el, 4 k. értéken alóli élelmi és élvezeti czikkek lopása enyhébb elbírálás alá esik, ha csak nem oly módon követtetik el, a mely a törvény különösen szigorubb intézkedését vonja maga után (betörés, bemászás stb.)

Az ilyen lopás tisztán humanitárius szempontból 8 napig terjedhető elzárással büntetendő kihágást képező cselekményként van szabályozva.²

Ekként büntette a bíróság egy esetben azt, *a ki az urvacso-rából megmaradt bort megitta.*

A gyümölcs-lopást, a mi falusi életviszonyaink szerint még mindig nem tekintik a magántulajdon súlyos megsértésének s ez vezette a törvényhozást arra, hogy a köznépnél nagyon gyakori gyümölcslopást kivegye a btkv. 336. §. 3. pontjába ütköző s a lehető legenyhébben kiszabható 6 hónapi börtönnel büntetendő bűncselekmények közül, mivel 12 – 16 év közötti gyermekek is igen gyakran estek e bűnbe. Az 1894: XII. t-cz. 93. §-a e cselekményt 200 k.-ig büntethető kihágásnak declarálta s ugyanitt

¹ A római XII. táblás törvény a tetten kapott tolvajt (furtum manifestum) halálal bünteti, a más tolvajt (furtum nec manifestum) az ellopott dolog kétszeresével. A római jog szerint: fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat.

A császárok korában különös intézkedéseket találunk az éjjeli, a holttestről, a fürdőből való lopás és zsebtolvajlás tekintetében.

² Hogy a bíróságok minő humanusan igyekeztek a törvényt kezelni, érdekesen illusztrálja az az eset, hogy egy alkalommal a bpesti tábla kimondotta: a luzorna élelmi czikk.

Ezzel szemben azonban — bármily élvezetet is szerez a cultur-embernek a fogpásztával való fogmosás — a bíróság kimondotta, hogy: a fogpásztá nem élvezeti czik. Nem is! A kocsz, kőszén, tűzifa, még ha tüzezés czéljából lopattak is — szintén nem tekintetnek élvezeti czikkeknak tehát a btkv. szerint büntettetnek, ha (2 frt) 4 k.-án aluli értéket képviselnek is.

számos oly cselekmény, a melyek falun igen gyakoriak, kihágásnak vannak minősítve.

A humanus szellem hódítása ez a bűncselekménnyel arányban nem állott szigorú büntetésekkel szemben.

A családi élet körén belől történt lopások tekintetében — szintén a morális alapra való figyelemmel — a törvény a bűnvádi eljárást a sértett fél indítványától teszi függővé (Btkv. 342).

Ugyanez az elv áll a szolgálatban, fizetésben, háztartásban és házközösségben élőkre nézve is. (Btkv. 343).

De viszont éppen a bizalmi viszonyra való tekintettel ezekben az esetekben súlyosabb büntetést is állapít meg.

Hogy a lopás mily gyakori bűncselekmény, leginkább igazolja az a szomorú tény, hogy 1903-ban a járásbiróságoknál 59946 egyén ellen tétetett feljelentés, ebből elítélve lett 17641; a törvényszékeknél feljelentés tétetett 41846 egyén ellen, elítélve lett: 9775 égyén.

Ugyancsak 1903.-évben tulajdon elleni kihágás miatt: a kir. jbiróságok: 901, a közigazgatási hatóságok 8820 egyént ítéltek el.

Az erdei lopás miatt elítéltek száma: 99,714; a mezőrendőri kihágás miatt elítéltek száma 9565.

A lopások százalék szerint december és januárius havában követtetnek el a legnagyobb mértékben.

IX. parancsolat. A tizparancsolat oly fejlett kor szüleménye levén, a midőn az enyém-tied közötti különbség már ismert fogalmak voltak, kétségtelen, hogy a jogok érvényesítése szervezett hatóság előtt történt. Azonban a vitás kérdések általában nem lévén Salamoni ítélettel megoldhatók, a bíró az igazságot csak a bizonyítékok alapján derithette fel. Ez tette szükségessé, hogy a nagy törvényalkotó az igazmondást isteni parancs alakjában tegye mindenkinek köteletségévé, érezvén, hogy e nélkül a legbölcsebb bíró sem találhatja meg az igazat.

Ma, a XX. században is az igazságszolgáltatás a tanukihallgatást azzal vezeti be, hogy a tanut figyelmezteti: Ne mondj a te felebarátod ellen hamis tanubizonyítást!

Ha pedig a perben álló fél kell megerősítse esküvel vitott igazát, akkor — ha nem mond igazat — hamis esküt tesz.

A hamis tanuzás és hamis eskü ily élesen csak a későbbi korban különülnek el.

A római jog a hamis esküre egyáltalában nem szabott büntetést; azt vallásháborításként fogta fel és erkölestelen cselekménynek tekintette.

A hamis tanut azonban a XII. táblás törvény a tarpei szikláról való lelökéssel rendelte büntetni.

A középkor úgy a hamis esküt, mint a hamis tanuzást *valláselleni* cselekménynek tekintette, mivel az Isten megsértését látta abban. Ez okból e cselekmények fenn vagy fenn nem forgását nálunk 1864-ig, illetve az 1868. 54. t-cz. meghozataláig a szentszékek állapították meg s a világi bíróságok csak a büntetést szabták ki.

Ma már ott tartunk, hogy a legtöbb állam a hamis esküt, hamis tanuzást az állami igazságszolgáltatás elleni bűncselekménynek tekinti.

A jelenleg érvényben levő magyar büntető törvénykönyv a hamis eskün és hamis tanuzáson felül az igazságszolgáltatás elleni bűncselekménynek tekinti a hamis vádat, bűnpártolást és ennek keretében a fogolyszöktetést.

A büntetőtörvénykönyv a hamis tanukkal egyenlőknek tekinti a hamis szakértőket, fordítókat és tolmácsokat.

A büntetés a részletesen szabályozott hamis eskü és hamis tanuzás stb. különböző eseteihez képest nagyon változó, 1 napi fogháztól 1—5 évig terjedő fegyházig fel.

Itt említhetem meg az okirat-, bizonyítvány-, bélyeg-, védjegy és pénzhamisításokat, a melyek a mai forgalmi és fejlett jogi életben oly nagy szerepet játszanak s a melyeket éppen ezért legújában a közhitel és jogi fogalom elleni bűncselekményeknek nevezzük.

Az 1906. évben hamis tanuzás és hamis eskü miatt 75, (u. —); hamisvád miatt 23, (u. —) okirathamisítás, hamis-bizonyítvány kiállítása és bélyeghamisítás miatt 755, (u. 1 nő, 1 férfi) pénzhamisítás miatt 31 (u. 1 férfi) egyén volt elítélve.

X. parancsolat: Ne kívánjad a te felebarátod házát, vagy feleségét, se szolgálóját, se szolgáló leányát, se ökrét, se szamarát, sem semmi vagyonát, melyek a te felebarátodéi.

A nagy törvényhozó e generalis szabályozással mindazt megtiltotta, a mi a többi parancsolatokban tiltva nincs s mindazt, a mi a társadalmi életben az *egyén* és *család* érdekkörét érintheti.

A ház, mint a tulajdon és birtok tárgya; a ház a magán-

lakás sérthetlensége, mint vagyontárgy a rongálás szempontjából került keresetlen egyszerűséggel jogi védelem alá.

A feleség, mint a monogámia intézményének legtöbbször becsült kincse, a szolgálta és szolgáló, mint a békés családi élet kiegészítő részei; ökö, számár, mint a kezdetleges gazdasági viszonyok legtöbbet érő vagyona részesülnek védelemben.

Szóval mindazok a dolgok „melyek a te felebarátodéi” — a tizedik parancs szerint tiltott dolgok. —

* * *

A papirpénz hamisítás és választásoknál való visszaélések, a vagyonbukás csőd formájában, a sürgönytitok megsértése, egyetemi indexek és iskolai bizonyítványok meghamisítása stb. stb. mind az újabb kor *szüleményei* s így ezekről a tízparancsolat megalkotója nem rendelkezett, de a tízparancsolat szelleme által áthatott egyén ezeket is tiltottaknak találja, minden határozott parancs nélkül.¹

¹ A reánk nézve érdekes és kedvező bűnügyi statisztika a következő:

I. 1903. évben szabadult egyének között unitarius:

1. Szem. elleni bűncselekményért büntetve volt . . . 181 = 0·42%
2. Vagyon elleni bűncselekmény miatt 115 = 0·35%
3. Egyéb bűncselekményért 18 = 0·38%

II. Az 1906. évben a törvényszékek által elítélve volt 77828 egyén közül unitarius volt: 242 férfi, 48 nő; %-ban kifejezve: 0·31 férfi, 0·06 nő. Kedvező eredmény.

1. Személy elleni bűncselekményért elítélve volt: 138 férfi, 0·39%; 24 nő, 0·07%;

2. Vagyon elleni bűncselekményért: 87 férfi, 0·24%; 22 nő, 0·06%.

Bűncselekmények szerint büntetve volt: Hat. ell. erőszak: 6; izgatás (ltkv. 171—174) 3; magánosok elleni erőszak: 19; pénzhamisítás: 1; szemérem elleni büntettek (233, 241—250 §) 1 férfi, 1 nő; rágalmozás: 15 férfi, 4 nő; szándékos emberölés: 1 férfi, 1 nő; gondatlanságból elkövetett emberölés: 2 férfi, 1 nő; gyermekölés: 1 nő, magzatelhajtás 1 nő; párviadal: 3; könnynyü ts.: 40 férfi, 10 nő; súlyos testi sértés: 50 férfi, 6 nő; halált okozó t. sértés: 6 férfi, gondatlanságból okozott s. t. sértés: 2 férfi; magánlak sértés: 5, lopás büntette: 45 férfi 9 nő; lopás büntette: (336. § 3. 4. p.) 13 férfi, 3 nő; lopás büntette: (336. § 7. 9. p.) 3 férfi, 1 nő; lopás büntette: (338. § visszaeső) 3 férfi, egyéb lopás miatt: 2 férfi, 1 nő; sikkasztás tb: 5 férfi, 3 nő; jogtalan elsajátítás: 4 férfi, 2 nő; orgazdaság, bűnpártolás: 3 férfi, 3 nő; okirathamisítás: 1 férfi, 1 nő; csalás és vétke bukás: 2 férfi; más vagyonának megrongálása: 1 férfi; gyujtogatás, vízáradás okozása: 5 férfi; vaspályák, hajók stb. megrongálása: 1 férfi. Összesen: 242 férfi, 48 nő.

A népesedési arányszámhoz képest az eredmény nagyon kedvező.

Ezek után még rá akarok mutatni arra, hogy a jogéletben épúgy vannak jogi tévelygések, mint a valláserkölcsei élet terén s valójában azzal szorosan össze is kapcsolódnak.

Ismeretes ugyanis, hogy a babona és tévhit folytán hosszú időn át az állatokat is lelkes teremtményeknek tekintették s a jogélet szintén csatlakozott ehhez és kijelentette, hogy akkor büntetendők is.

Ebből keletkeztek az úgynevezett állatok elleni perek (Thierprocesse.)

Így Franciaországban a XVI. század híres jogásza (Barthelémy Chasonée) a patkányok mellett tartott védbeszédével alapította meg hirnevét. Az állatokat vizsgálati fogságba helyezték az emberekkel együvé zárták. Baselben 1474-ben tűzhalálra ítélték egy kakast azon a ezimen, hogy bizonyára az ördögökkel ezimborált, mivel állítólag tojást tojt.

Franciaországban 1408-ban halálra ítélték egy sertést, mert egy gyermeket megölt és 1864-ben Pleternitzben (Oroszországban) a népbíróság szintén halálra ítélt egy sertést, a mely egy egyéves lánykának a fülét leharapta. Ma ezekért a szülőket bünteti a bíróság gondatlanság miatt, ha nem ügyelnek gyermekeikre.

1866-ban a widovitschi parasztok egy sáska felett tartottak törvényszéket s ünnepélyesen halálra ítélve vizbefulasztották.¹

* * *

E vázlatos ismertetéssel csak azt akartam szemléltethetővé tenni, hogy a Jézus tanításai által kiegészített s a nyugateurópai műveltség alapjául szolgáló *valláserkölcsei parancsok rendelkezéseit*: *a 10 parancsolatot ma már országos törvények helyettesítik, de fölöslegessé nem teszik*, mert a 10 parancsolatban benne van a mai fejlett és bonyolult társadalmi szervezet összes szabályainak a csirája — a mint ezt már hangsúlyoztam.

III. *Javitó intézetben* volt 1905-ben összesen 634 fiú, 75 leány, ezek közül unitarius: 4; ugyanennyi volt 1906-ban is és pedig 1 Aszódon és 3 Kolozsvárt.

Az 1902. és 1907-ik év az unitariusokra kritikus évnék nevezhető, mert 24 illetve 25 növendék volt javító intézetben.

Évek szerint: 1901: 3; 1902: 24; 1903: 4; 1904: 5; 1905: 5; 1906: 4; 1907: 27. A nagyszámokért feleljenek a statisztikusok. Több, mint bizonyos, hogy tévedés kell legyen.

¹ L. részletesebben: Anira: Thierstrafen und Thierprocesse. 1891.

És itt, az igazságszolgáltatás szerény harczosaként, készséggel elismerem, hogy a 10 parancsolatban rejlő erkölcsi szabályok a bűncselekménytől való visszatartóztatásra ma is hatékonyabbak, mint a büntetőtörvénykönyv szigorú intézkedései, a melyeket a törvény kihirdetése következtében mindenkinek tudnia kellene, de mégis nem ebből, hanem a vallás erkölcsi tanításaiból tudjuk, hogy mi szabad és mi nem szabad. S ha valaki a bíróság elé kerül ott: a törvény nem tudása senkinek mentéségre nem szolgálhat.

Végül rá akarok mutatni a vallási, erkölcsi és jogi-élet terén észlelhető belső forrongások sajátyszerűségére.

A kelet theokratismusából a nyugati társadalmi élet fejlődésével kapcsolatosan a differentialódás törvényénél fogva a vallás körébe nem tartozó elemek a történeti fejlődés lassúságával rendre kiváltak. (A görögöknél az ethika már háttérbe szorítja a vallást, de még nem vált ki.)

A római társadalomban a jog teljesen kiválik a vallás köréből és annak művelése valóságos művészetté fejlődik, de a szokás és erkölcs (mos, mores) még egybefoglalt fogalom. Az erkölcs teljes *kiválása* csak a germán társadalmi életbe ment végbe, mert csak itt tesznek szigorú különbséget a lelkiismeret foruma elé tartozó erkölcs és az általános magaviseletet szabályzó szokás (illemiszabály stb.) között. (Die Sitte und das Sittliche).¹

Igy jutottunk a fejlődés folyamán oda, hogy a vallás, erkölcs és jog küzdelmét szemlélhetjük.

A nyugoteurópai társadalomban a vallás világi uralma a pápaságban jutott kifejezésre, de ez ma már bevégzett intézmény.

A vallás a fejlődés folyamán visszaszorult kizárólagos körére: az ember és az általa hitt fővalóság (Isten) között való viszony szabályozására, a lelki élet ápolására, mert a vallás tartalma lényegileg érzelmi dolog (Herzenssache.)

Ez az indoka annak, hogy a vallás az államéletből ki is

¹ Jehring levezetése:

1. Die thatsächliche Ordnung des Volkslebens, die Gewohnheit.
2. Unterscheidung des verbindlichen und des nicht verbindlichen Theils derselben als Gewohnheit und alle Seiten der sittlichen Ordnung umfassende Sitte (diké, Mischpat, dhárma).
3. Ausscheidung des Rechts in seiner vollsten Selbständigkeit durch die Römer.

kapesoltatott az igazi szabadság földén: Amerikában már régen s a continensen legközelebb Franciaországban.

Ez azonban a vallást igazi feladatában nem akadályoztatja, sőt alkalmasabbá teszi annak minél teljesebb megvalósítására.

A hosszú fejlődést vizsgálva, azt is meggyőződéssel hirdethetjük, hogy a jövőben a különböző vallások *lényeges dolgokban föltétlenül közeledni fognak egymáshoz*, ha a külső árnyalatok szaporodnak is.

A mi apostolunk: Dávid Ferencz által tanított mindenütt jelen való Egy Isten eszméjét a tudomány is igazolta, a midőn a világfelfogás alapjává a *monismust* tevén és a legutóbbi vizsgálódás ha megerősítést nyer, az anorganicusról is kimutatja, hogy lényegében organicus.

Szóval az lesz a legáltalánosabb igazság a jövőben, a melyet a vallás tartalmaz és a tudomány megerősít.

A vallás a történeti fejlődés eredménye lévén: a vallásos eszme és a vallásos cultuszok ápolására szolgáló intézmények (egyházak) nemhogy elenyészni, hanem a fejlődés *örök tövényénél fogva* — bár *módosult alakban* — még tökéletesbedni fognak.

Sőt a socialismus hirdette egyéni érvényesülés helyes consequentiája egyenesen arra vezet, hogy a hit és vallásos gyakorlat egyre változatosabb lesz, tehát az egyházi szervezet is fejlődni fog. Ma is pld. a föld lakói 3642-féle nyelven körülbelől 1000-féle vallás tanítása szerint imádják a nagy minden-ség urát.

Das Recht.

Gegensatz: mos, mores

a) Das fas.

(Sitte und Moral — beide noch eins)

b) Das Jus.

4. Scheidung der Sitte vom Sittlichen durch die Germanen.

Das Recht. (rechtmässig, unrechtmässig, rechtswidrig), Gewohnheitsrecht.	Das Sittliche im engeren Sinne, die Moral. (sittlich, unsittlich, moralisch, unmoralisch.	Die Sitte (sittsam, ehrbar, anständig, schicklich, passend, zimlich u. s. w.).
--	--	--

5. Entsprechende Unterscheidung der subjectiven Immanenz dieser drei Seiten (Gefühl).

Das Rechtsgefühl.

Das Sittlichkeitsgefühl.

— Das Schicklichkeits- oder Anstandsgefühl.

6. Besondere Hervorhebung der praktischen Function desselben:

Der juristische Takt.

Das Gewissen.

Der sociale Tact

Ezt a fejlődést nem lehet félteni a socialis élet átalakulása következtében föltétlenül beálló erkölcsi változástól, bármiképen is alakuljon ki az, mert a civilisatio útján fennebb és fennebb haladó emberi társadalom legelső törvényével, a vallási parancsokkal úgy vagyunk, mint a sejtoszlással.

Az egy sejt akárhányfelé oszlik is, lényegében ugyanaz marad, a vallási parancs is lényegéből valamit mindig tovább ad s lényegében ugyanaz marad.

A vallási, erkölcsi és jogi szabályozások teljes elkölnülése is csak látszólagos s a benső kapocs ezek között lényegileg megmaradt.

Ha tehát a vallások fejlődésével az erkölcsi szabályokra vonatkozó észfeletti kényszerítő okok el is esnek, a vallásos parancson alapuló erkölcs bukása még koránt sem jelenti az erkölcs lehetetlenségét, hanem csak azt, hogy a tisztán tulvilági alapzaton állott erkölcsöt az érzelmek parancsolta immanens erkölcs váltja föl, s emellett a vallásoknak mindig lényegéhez fog tartozni, hogy az erkölcsre is befolyást gyakoroljanak.

A fejlődő társadalomra csak ott rejlik nagy veszély, a hol az ethika a vallással még annyira össze van nőve, hogy a vallásosság hanyatlásával az erkölcs is szétzüllik.

A sociologia mindenesetre nagy és szép feladatot vállalt, a midőn az *egyéni* és *társadalmi* morált oly alapos vizsgálódás tárgyává tette.

A történelmi materialismus hívei az emberi társadalom fejlődésében minden eszmei és morális erő közrehatását kizártak tekintik.

Az erkölcs szerintük a mindenkori gazdasági rend szükségyszerű visszaverődése.¹

Hasonlóan a vallás és jog is, a melyeknek az események kialakulásában ép úgy nem lehet szerepet tulajdonítani, mint a szivárványnak az égiháboruban, a melyről pedig tudjuk, hogy a nap sugarainak a vihar után jelentkező s a felhőkben megtört visszfénye.

Bernstein a történelmi-materialismus által vallott elvet az evolutionalisták által vallott elvhez úgy hozza közelebb, hogy

¹ Marx. Engels Achile Lonia.

ezt mondja: a ki a materialista történelmi elméletet alkalmazza, köteles azt legkifejlettebb és nem eredeti formájában alkalmazni, vagyis köteles a termelési erők és termelési viszonyok kifejlődése és befolyása mellett az *illető kor, jogi és erkölcsi fogalmaival, történelmi és vallási traditóióival, a földrajzi és egyéb természeti befolyásokkal, a melyekhez még az emberi természet szellemi képességei is tartoznak, a legteljesebben számolni.*¹

A görög bölcsészek tanításától elkezdve a későbbi korok bölcsészein át le napjainkig az emberi szellem kiváló képviselői tanították és tanítják ma is, hogy az emberi életnek bizonyos alapvonásai minden emberben közösek s az alapfeltételek fenforgása esetén azonos a jó és rossz cselekedetek iránti magatartásunk is, a mely az ethica alapja.

A moralt akár a spiritualista, akár az evolutionalista, akár a positivista szempontból vesszük vizsgálat alá, az minden esetben a kötelességek összeségét jelenti, vagyis ama szabályok összeségét, amelyek — a jogi szabályokon fölül — az emberi társadalom léte és fejlődése érdekében az emberek magatartására irányadók s a melyek vezérelve az egyén akaratának harmóniája az összeség akaratával.

Hogy az egyén akarata és cselekvése mennyiben van az összeség akaratával harmóniában — azt a mindenkori társadalmi felfogások határozzák meg, mert minden erkölcsi elv azzal a kulturközzel esik egybe, a melyből kiindult *s az erkölcsi szabályok tartalmilag mindig kulturszabályok.*

Nem szabad tehát félnünk, hogy az *ethikai* idealismus tulvilági talpazat nélkül veszendőbe megy, mert az embernek maradandó tulajdonsága, hogy minden ledőlt bálvány helyett újat emel s minden szétfoslott eszmény helyett, melyet a haladó ismeretek szétrombolnak, nyomban újat épít föl.

És ettől annál kevésbé kell félnünk, mert a fejlődés következtében ma már a jog is sokkal mélyrehatóbban foglalkozik az egyéni és társadalmi erkölccsel, a mint ezt a multban tette.

Szóval ma már — mint régen a vallás — az emberi

¹ Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie. Stuttgárt, 1899.

életviszonyokat minden vonalon a jog vonja szabályozási körébe, sőt ma a jog szabályozza a vallásokat is.¹

A jogélet azonban mindenütt az ethikai eszmény felé törekszik és haladásában mindig a legmagasabban álló népek és egyének belátását és meggyőződését tartja szem előtt.

A jogi és ethikai normák közötti különbség lényegileg abban van, hogy a *jog normái* tulnyomóan tiltók, az ethikai normák pedig parancsoló jellegűek.

A *jogi tilalmak* kikényszeríthetők, az erkölcsi parancsok pedig csak megtartandók. A jogi szabályok is végeredményükben erkölcsi természetűek.

Kant ironiával azt mondotta volt: „Noch suchen die Juristen eine definition zu ihrem begriffe vom Recht“ s ez ma is áll, mert a jog és erkölcs teljes elkülönülésének és viszonyának kulcsát maig sem sikerült megtalálni, habár nekünk jogászoknak is ép oly megszámlálhatatlanok a jog fogalmára vonatkozó definitióink, mint a theologusoknak a vallásra és a bölcsészeknek az etikára nézve.

Lényegében azonban a jog is az emberi társadalom tagjainak: az egyes embereknek magatartását szabályozza s éppen ezért az erkölcs és jog területe teljesen egybe esik. Fedik egymást, mint a koncentrikus körök.²

Szóval az embernek az Istenhez való viszonyát tanító dogmákkal szemben minden más szabályozás az emberi társadalomra vonatkozik és pedig divat, erkölcs, vagy jog alakjában.

Az uralkodó társadalmi fölfogást megrögzítő erkölcsi szabályok azonban csak annyiban különböznek a jogtól, hogy az erkölcsi szabályok megtartására szervezett hatalom nincs, ellen-

¹ Az egyházakra vonatkozó különböző törvényeken fölül:

1. Az 1877. XX. t.-cz. 90. §-a szerint: A gyám köteles arról gondoskodni, hogy a kiskorúak *vallásos* . . . polgáiraivá váljanak a hazának.

2. Az 1894. XXXII. t.-cz. a (gyermek vallásáról) rendelkezésein fölül az 1895. XLIII. t.-cz. 26. §. szerint: „A gyermekek, kinek akár mind a két, akár csak az egyik szülője a bevett, vagy a törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozik, valamely bevett, vagy törvényesen elismert vallást követnek és abban nevelendők.“

² A jog és erkölcs teljes külön választásának egész iskolája keletkezett Hugo Grotiussal s azóta Kant, Vidal, Letourneau, Szinding, Toullée, Lombroso, Garefal, Fenri és Janka védik ezt az álláspontot.

ben a legmagasabbrendű társadalmi hatalom: alkotmányos monarchia vagy köztársaság a *jognak* nevezett társadalmi szabály felállításakor egyuttal arról is gondoskodik, hogy annak érvényt szerezzen.

Innen a római jogi classicus rövidségü mondás: *ubi jus — ibi remedium* — a hol jog van, ott az érvényesítésére vonatkozó mód is adva van.

Szóval az állam a megzavart jogrendet helyre állítja s a létező jogot az azt nega-lókkal szemben kikényszeríti, míg a társadalom az *erkölcsei szabályok* megtartására csak az erkölcsileg szilárd alapon álló szervezetében tud kényszerítőleg hatni.¹

Az erkölcs azonban mindig többet kíván az egyéntől, mint a jog, sőt követelményeiben nemcsak a jognál, hanem annál a célnál is messzebb megy, a melyet normáival elérni óhajt.

Innen van az, hogy a szilárd erkölcsei alapon álló ember nem jön összeütközésbe a törvénnyel, a míg az erkölcs és törvény fedik egymást, jóllehet a §-ok száma ezrekre megy.

Az erkölcs azonban nem levén tételes szabályokban meg-

¹ Az emberek védelme szempontjából tételes törvényeink érvénytelennek nyilvánítják a következő szerződéseket:

1. Ha a házassági kötelék létesítése céljából tétetik az ígélet. (Ügynöki díj.)

2. Az orvosnak tilos a gyógykezelés elvállalásakor előre díjat kikötni, mert közeli a veszély, hogy a beteg kényszerhelyzetét kizsákmányolja. A házi orvos honoráriumának megállapítása nem esik e szabály alá.

3. Tilos az ügyvédnél az általa megindított pert magához váltani (1874. XXXIV. t.-cz. 57. §. A per tárgyának hányadát honoráriumként kikötni azonban nem tilos. (Ügyv. rend. 54. §.)

4. Érvénytelen az oly szerződés, hogy az adós ingatlanait adja a hitelezőnek át a kamatok fejébe. Ez a föld-uzsora hazánkban nagyon el van terjedve.

5. Tilos a jövő örökséget és hagyományt az örökhagyó életében eladni, mert az örökhagyó mielőbbi elhunytá ekkor az eladó örökösnek érdekében áll.

6. Az 1879. XL. t.-cz. 128. §-a tiltja, hogy valaki azért, hogy a bírói árverésen meg nem jelen vagy ott megjelenve bizonyos összegnél többet nem ígér — magának pénzbeli előnyöket kössön ki. E törvény ellen az u. n. „árverési-hiénák” vétének.

Az ipartörvény a *strike*-ot összes vonásaiban jogérvénnyel nem bírónak mondotta ki (162. §.), de azóta a világ nagyot fordult.

A trüstkök és ringek erkölcstelen kizsákmányoló eljárása ellen Amerikában Rooseveltt kezdeményezésére erős társadalmi harez foly.

merevitve és a társadalom fejlődését nyomon kísérvén -- a fejlődött erkölcs parancsa a prófétai ihlettel bírók lelkében megerősödve, már akkor megszólal, *a mikor jogilag még tiltó parancsba ütközik.*

Innen van az, hogy a világtörténelmi nagy átalakulásokat előidéző eszmék ihletett apostolai ugyanazon szempont alá esnek, mint saját koruk közönséges bűnösei. A vallási és társadalmi reformátorok ép azért jutnak összeütközésbe a törvénnyel, mert saját koruk által meg nem értett új erkölcsi világrend eszméit hirdetik.

Saját koruk *jogrendjét* számukra igazolni nem lehetett soha.

Ily korszakokban az ujitók bűncselekménye hősies erénys az ellenük folyó bűnper tragoedia.

A jövő kor hírnökét az utókor azonban mindig igazolja és az eszme martyrjaként, az igazság bajnokaként tiszteli.

Ezért van tipikus jelentősége a szabadságharcok hero-saira nézve a bitófának és ezért van oly megrázó hatása a golgothai képnek: Jézus kivégzésének két gonosztevő között.

DR. TÓTH GYÖRGY.

Abrugyi György könyvnyomtatónk zsoltárfordító-é?

Damján, illetőleg Domján István, a M. Könyvszemle 1902. 159—161 lapján egy fölfedezését tette közzé, mely a sepsiszentgyörgyi székely múzeum könyvtárát egy ismeretlen maradt zsoltárfordítással gazdagította.

Ugyanis maga Domján a múzeum kéziratai közt egy énekes könyvre akadt, melynek táblája belső felén ez van fölírva:

„Anno 1615 (?) Tempore Combustionis Civitatis Kolosvar Scriptum et Compactum est hoc Gradual a Georgio Abrugy quondam Typographo eiusdem Civitatis.“ (E leégés 1655. történt. A gyujtogatokat is megégették a nádas terén.)

E nyilatkozatot kiegészíti a 365. lapon e bejegyzés:

„Finis cantionum per me Stephanum Makai. Scribebam Anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo sexto die 23 Maji finis impositus Amplissimo Domino Georgio Abrugio. Laus et gloria Deo Sempiterno.“

Néhai földim, szegény Domján István már nem tudta észre venni a két följegyzés valódi értelmét. Abrugyi György kolozsvári könyvnyomtató a város 1655.-ki leégése idején iratta és köttette egybe a kérdéses graduált és zsoltár könyvet. Az énekeskönyv másolását nagy és terjedelmes volta miatt csak a következő évben fejezte be Makai István, Abrugyi Györgynek megbizottja. Ez a Makai István az 1620. körül működő kolozsvári könyvnyomtató, Makai Nyirő (Rasor) János fia lehetett és segéde Abruginak.

Szegény Domján nemcsak a kézirat keltét olvasta hibásan 1615-nek 1655 helyett, a könyv 1709-beli tulajdonosát is Árkosi helyett Árkutinak írta.

A fölfedezett graduál a kézirat 171—365 lapját foglalja el s mivoltáról Domján semmit sem közölt. Kálvinista műnek nézte s tévedve erdélyi fölötté szegényes egyházköltészeteket egy kitünő unitárius költő elhódításával gazdagította. Pedig a

föl nem ismert énekgyűjtemény nem más, mint az 1630. körül épen Abrugyitól kiadott új unitárius énekeskönyv, melynek szerkesztője, Petki János kancellár hazafias jeremiádjával és saját magának asklepiadesi zsoltáiraival bővítője, Thordai János kolozsvári paptanár volt. Graduálja ennek a könyvnek csak az első íveket tölti be s nem más, mint az első prot. énekgyűjteménynek, a híres Batthyány-kodexnek utánnyomása, mely kodexet Heltai és Dávid Ferencz egybeállításából Kolozsvárt adták ki a XVI. százban először, 2—3-szor is; 4-szer 1610, 5-ödször 1630 táján.¹

Nemcsak az 1565 óta kivált unitáriusok, hanem a kétéves egyházban tovább is benmaradt kálvinisták egyaránt használták a kolozsvári s talán a debreczeni sajtón is kiadott együttes énekeskönyvet. Talán épen a sok használat miatt ezek mind elkallódtak s a kálvinisták kezén forgott kézirati példányok is a hibás másolatok mián elromlottak, mint erről Geleji Katona a tőle 1636-ban javítva (?) kiadott Öreg Gradual előszavában panaszol.

A XVI. században csak Enyedi György püspök egyházi beszédében találtuk fölemlítését a régi nagy unitárius énekeskönyvnek, mikor a kisebb Kósa-féle gyűjteményt a hívek figyelmébe ajánlja, akkor szól a régibbről is.

A nagy énekeskönyv 1610. kiadásából is csak két példány maradt fenn Székelykeresztúr és Marosvásárhely prot. gimnáziumainak könyvtárában, ezek is ott sok hiánynyal.

Mikor a kálvinista hívek az I. Rákóczi György 200 ajándék graduáljával nagyobb községeikben boldogulhattak, két év múlva 1638 ban a testvér unitárius graduál ellen fordultak. Az orthodox püspök és fejedelem, mit ezekből felkutathattak, azokat mind tűzre hányatták. Ez elkobzás a dézsi országgyűlés végzéseinek végrehajtása volt. Az újabb kiadást is fejj és jószágvesztés terhe alatt eltiltották. A büntetés egy volt a felségsértéssel. Az egység hirdető unitár. ének a Geleji bigott szemében is egy volt a Jézus istenségének megtagadásával.

Az énekeskönyv újra kiadását konokul megakadályozták Apaffival is a XVII. sz. utolsó tizedéig. Csak az orthodox

¹ A Batthyány-kodexszel egybehasonlítását lásd az E. Ph. Közlöny 1907. VI-ik füzetében.

uralom bukása után juthattak új énekeskönyvhöz 1697-ben. Csak kormányengedélyvel adhatták akkor is ki és csak saját sajtójukon, melyet lengyel pénzen az akkor még Lengyelországhoz tartozó Danekában szereztek meg s hoztattak el Kolozsvárra harmadik sajtójukként.

Megérthetjük ezek után azt, hogy e veszedelmes időkben miért volt maga Abrugyi is, az énekeskönyv 1630 táján nyomtatója, kénytelen már 1655—6-ban a tőle kiadott s hatalommal elkobzott énekeskönyv másolatát kéziratilag megszerezni.

Nem a saját használatára kellett az neki: ki akarta nyomtatni titokban s azután bizalmas emberek útján elterjeszteni. Hogy jobb legyen az elpusztultaknál, azért másolatot több szükségesnek látszót hozzá. Tervében volt az összes zoltárokat is közleni; de ezt már Heltainak eltiltotta Báthori István, úgy — hogy ez a világi Cantionalét adta ki az egyházat szolgáló énekek helyett. Keseregve panaszol az előszóban a mostoha idők ellen.

Kétes az, hogy Abrugyi csak a Thordai zoltárait becsülte volna. Az unitáriusok vegyesen szerették azokat szépségük szerint. Domján csak Thordai I. zoltárát idézi a székely muzeum példányából. Valószínű, hogy a Thordaié mellett szebbek is vannak ott a régiekből vegyesen.

Abrugyiról bizonyos az, hogy őt a legkiméletlenebb, legkérlelhetlenebb censornak, az unitár. eretneket megköveztető Geleji Katona Istvánnak halála kecsegtette új énekeskönyv kiadhatásával. Hisz' az 1644—5-iki háborus időben is sikerült világ elé toszintani, hogy Geleji nyelvével éljek, egy veszedelmes ehiliazmust tárgyaló névtelen latin könyvet.

A nagy és költséges énekeskönyvet hiában készítették el, mert nem merte kinyomtatni. Csak az 1660 körüli folytonos zavaros időkben, az orthodoxia hőségének, II. Rákóczi Györgynek, bukása után merészelt a másik, jóval kisebb, halottas énekeskönyvet kibocsátani, mely jobban illett az akkori dögvészes idők siralmas gyászához és kétségbeejtő állapotához.

Abrugyi György volt az országos üldözéseken, tömérdek viszontagságokon átment Heltai-sajtónak utolsó vezetője. E százévnél tovább működött első erdélyi magyar sajtónak végső művét elkopott, piszkos betűivel 1666-ban bocsátotta ki „Igazságnak Áldozatja“ találó czímmel. Ennek is minden példányát

elpusztították a testvér protestáns felekezetek. Az unitárius egyház akkori elnyomott állapotához igen jól illően előbb megjelent halotti énekeskönyv is csak két példányban maradt fenn korunkra.

Mindaz, a mit Domján e tárgyról ír, alaptalan föltevés, csak pusztá sejtetem, melyet alkotójuk azzal tesz némileg valószínűvé, hogy a kálvinistákat minden forrás nélkül már a XVII. század elején beviszi Abrugyi György szülővárosába. Pedig az egyháztörténelemből tudhatná, hogy Abrudbánya magyar lakosai, a többi erdélyi magyar város példájára, mind unitárius vallásra állottak 1568 táján s megfogadták papjukul a térítő Karádi Pált, Dávid Ferencz barátját s a „Balassi Menyhárt árultatásának“ nagyhírű szerzőjét, mely művét titokban nyomatta ki Óvári Péter barátjával a gyulafehérvári kir. sajtó utolsó műveként 1569-ben.

A Domján kálvinistának vélt zsoltárait Thordai János kolozsvári unitárius pap fordította le 1627-ben. Ez a Thordai János Bogáthi Fazakas Miklós földije példájára jobban megtanulta a mértékes verselést itthon, mint Ráday Gedeon az Odera melletti frankfurti egyetemen. Mikor Thordaink kiment ugyanazon egyetemre, még nem volt ott Opitztól, a német mértékes verselés alapvetőjétől mit tanulnia.

Közel tiz, nagy gonddal írt másolata maradt reánk 151 zsoltárának. A székely múzeumba 1887-ben került szép példány csak annyiban bővebb az ismert többi másolatnál, hogy Abrugyi György „Az Szent Dávid zsoltárkönyvének rövid magyarázatját“ is oda iratta versekben — valószínűleg Thordai János műveiből.

Szegény Domján István utolsó itt bemutatott művének homokalapját már az is eléggé kimutatja, hogy a magyar sajtó-és könyvnyomtatóinknak ügyében nem az egyedül illetékes RMK-tárhoz fordult, hanem a vasuton megismert abrudbányai kálvinista paphoz, az öreg Molnárhoz. Ez készséggel fogadta be Abrugyit abrudinak, sőt hitfelének is; de fájdalom! nem volt elég egyháztört. ismerete, hogy Bod Péter Polikárpusát s Benezédi Gergely Abrudbánya unitárius egyházának történetét, vagy legalább a szintén ott lakott Kecskeméti Andrásnak saját egyházáról s annak Apaffitól felállításáról kiadott „történeti

vázlatát“ ismerte volna.¹ Domjánt tehát e pap udvariassága is csak az útvesztőbe vezette.

A kálvinisták 1672-ben tudtak Abrudbányán egyházat és iskolát alakítani. A XVIII. százban is az unitariusok voltak ott legnagyobb számmal, míg 1777-ben egy, a bécsi papok előtt megkeresztelt hitehagyott unitarius piaczi templomukat erővel el nem vétette.

Mindezekről Domján István mélyen hallgat s elkerüli a graduális énekeskönyv ismertetését is. Csak az Abrugyi számára a graduál elé 1 170 ivrétű lapon (mit D. elfelejtett megjegyezni) készült zsoltárkönyvről meri kockáztatni azt a sejtelmét, hogy e zsoltárokat maga Abrugyi György fordította le, ki kálvinista typographusa volt Kolozsvár városának. Használták is ráfogása szerint a kálvinisták e zsoltárokat másolatban egész a „Nagy (értsd: Öreg) Gradual“ kiadásáig. E kiadás pusztította volna el mind a kézirati zsoltárokat a Székely Múzeum unikumján kívül — Domján hite szerint

Ily kétes utánnajárás téteti meg Domjánnal az 1615-re képzelt ismeretlen „Abrugit“ kálvinista zsoltárfordítónak is, az unitariusok énekeskönyvét kálvinista graduálnak s a székely muzeumba került 1656-ban lemásolt zsoltárokat a régiekből enmaradt egyetlen egy másolatnak.

¹ „Az Abrudbánya bányavárosi reformált egyház.“ Pest. 1861. 8. r.

Comenius ismeretlen kiadásai.

Comenius három könyvre osztva kezdi kiadni 1652-ben Sárospatakon magyar tankönyveit: „Eruditionis Scholasticae Pars I. Vestibulum.“ „Pars II. Janua.“ „Pars III. Atrium.“ De a „Janua“ latin és német kiadása már 1638-ban megjelent Brassóban s a címlap szerint már 4-edszer; a 9. és 10-dik kiadás is Lőcsén 1644. és 1655-ben. Ugyane 10-dik Brassóban is megjelent 1658-ban. Nem lehet tudni, vajjon a magyar sajtók az ismert külföldi kiadásokat is számbavették, vagy csak a belföldieket számították s ezeket is hiányokkal.

Az I-ső résznek, a latin-magyar Vestibulumnak első kiadása 1652-ben magának Comeniusnak felügyelete alatt Sárospatakon jelent meg; a 2-dik Lőcsén 1657-ben, 3-dik Sárospatakon 1661., 4-dik 1662-ben ugyanott s tévesen harmadikként van nyomtatva. Az 5—7 kiadás ismeretlen. A 8-dikat Szabó Károly 1691-ről sorolja fel a RMK-tár II. kötetében 1685. sz. alatt s Lengyel András özvegyével Kolozsvárt nyomatja. Egy példányban látta e nyomtatványt a segesvári gymnasium könyvtárában s mint teljesen épet írja le. Ugyane Vestibulum 2. és 4-dik kiadását a RMK-tár I. kötetébe is fölvette. Ily zavarban látjuk a Janua kiadását is, — kétszeresen vannak beszámítva Szabónál. Nagy bibliographusunk a 8-dik kiadásnál sem vette figyelembe azt, hogy Kolozsvárt a lengyelektől szerzett új sajtó csak 1696-ban kezdte működését „Kmita Andrásné költségével.“ E Kmitáné 1699-ben válik azután Lengyel Andrásnévá. Tehát a tévesen 1661-re fölvelt 8-dik kiadás csak 1699-ben jelenhetett meg. A latin évszám végső betűje lemaradt vagy a könyv címlapjáról, vagy Szabónak följegyzéséből.

A kolozsvári unitárius collegium könyvtárába tíz éve jutott másod példánynak címlapja ugyanolyan, a mint a RMK-tár a segesvári példányt közölte, csakhogy eltérő kis- és

nagybetűkkel, a mikre régebben mesterünk keveset ügyelt. Ezért eltérő a két leírás. Ime az utóbb előkerültnek híven leírt címlepleje:

ERUDITIONIS SCHO- | LASTICAE, |
 PARS PRIMA, | VESTIBULUM |
 Rerum et Lingvarum fundamen- | ta
 exhibens. | *In usum Scholae Patakinæ*
editum: | EDITIO OCTAVA. | Nôvâ ac
 meliori formâ | donatâ, caeterisque
 omnibus | longè correctiùs emissa. |
 CLAUDIOPOLI, | Apud Viduam
 ANDREAE LENGYEL | Annò MDCLXXXIX.

A RMK-tár példánya csak AG ívből, 56 levélből áll. A kollegiumén a címlevél után A₂—₅. levelen Comenius ajánló levele van Tolnaihoz intézve. A₆—F₄. levelen maga a Vestibulum, F₄—G₈. levelen következik reá a Rudimenta Grammaticae. Ezzel végződik a segesvári csonka példány; de a kollegiumén a H—K₈. levelen ott áll még a Repertorium Vestibulare. A K₈. levél első lapja közepén kezdődik „De Institutendis è Latinae Lingvae Vestibulo exercitiis ad Praeceptorem commonefactio.“ E fejtegetés az 51. ponttal megszakad az L₄. levelen; de ott még nincs vége. Tehát e könyv csonkán is A₄. ív, azaz 83 levél az L₁. hijával.

E 8-dik kiadás 5-dik az eddigi ismertek közt, tehát három előző kiadást még ma sem ismerünk, az 5—7-diket. A RMK-tár II. kötet 458. lapján is hibás a fôlszámitás, a sárospataki 1661. kiadás elhagyása miatt is.

Löcsén 1699-ben már a Vestibulumnak 12-dik kiadását nyomtatják s 1701-ben ugyanott adják ki a 13-dikat is, a mit szintén 12-diknek jeleznek. Tehát e kiadásokra támaszkodva, 1699 előtt 3 és 1711 előtt még 3 más, eddig ismeretlen kiadásban jelenhetett meg a sok iskolában taukönyvül használt Vestibulum. A múlt század hatvanas éveiben Brassai is kiadta Kolozsvárt a latin-magyar szöveget. Én is tanultam a tordai gymnasiumban belőle, de kevés haszonnal.

(1907.)

KANYARÓ F.

G y ö n g y m o n d a t o k.

(Ujkori írótól.)

K e v é l y s é g.

Mily nagy balgatagság csak embernek lenni,
Mégis a hasonló embert fel sem venni!
S aval, hogy valaki másikat megvetett,
Aval követelni tőle becsületet?
A kevélység csupán a bolondok gondja:
Úgy van, mert a kevély a világ bolondja.
Hát a világnak ily bolondja sok van-e?
Hogyne? sőt a világ az ily bolondoké;
Sőt már a kevélyek oly nagy számmal vannak,
Hogy a ki nem kevély, azt tartják bolondnak. *Csokonai.*
A kevélyek soha sem boldogok. *Voltaire.*

K í n. K í n z á s.

Minél több kínt szenved az ember, a vége annál édesebb, —
mint zord északi szél után az enyhe lég. *Lafontaine.*

A kínzás az igazság kiderítésére oly kétes eszköz, hogy meg
nem engedhetése kétségkívüli; mert azt kevésbé veszélyes eszkö-
zök nélkülözhetővé teszik. *Feder Henrik.*

K i n c s.

Az aranyat és ezüstöt csak az becsüli nagyra, a ki sárístenet
imád. *Shakespeare.*

Az ember kincs után sóvárog, —
S ha intnek a csábos sugárok,
Megjárja a mély tenger ágyát,
És fúr sötét hegyekbe bányát. *Tompa.*

Az arannyal telt zacskó
Csak boldogság mellett jó. *Kisfaludi Sándor.*

Kincs elaltat hálát, régi boszut felmar,
Kincs váj sebet újra, hol behegedt a var;
Kincs egyenest görbit, egyenesit görbét:
De ügyesen kell ám használni az örvét. *Arany János.*

Kitünő drágakövek értékét nem a természet adta, hanem a vélemény, mely egyhelyt a kárbunkulust emeli ki, máshelyt a gyémántot. A ragyogó drágakövek kedvesen hatnak a figyelemre, — csakhogy a lelket elfoglalják, nyomasztják, puhítják s erejéből kivetkeztetik. *Petrárka.*

A kincs alkalmatlan teher és ellenzéke a szerénységnek. A ki véletlenül kincsre talál, jobb volna a kígyóra találnia. A rögtönzött kincs hasonló az álmodási bolondsághoz. *Petrárka.*

Király.

A népek a királynak tulajdonítják, a mit ő maguk tesznek: harezolnak, — s kié a dicsőség? a királyé; fizetnek, — s ki áll fényben és pompában? a király. Az óriási talapzat bámulja a törpe terhet: emberi együgyűség! A király a lovag; a nép a ló. Csakhogy ez a ló lassanként átalakúl: kezdetben számár, utoljára oroszlán -- s akkor ledobja lovagját — s néha fel is falja. *Hugo Victor.*

Egy királynak kell látni minden könnyeket; magának könnyezni nem szabad. *Katona József.*

A királyoknak két eszközük van a számitásra: pénz és valóság, melyekben azonban sokszor csalatkoznak. *Voltaire.*

A király a bűnösökre mennyköveket szórhat; de ő akkor földi isten, mikor boldogit. *Rousseau.*

Szent ugyan személye minden királynak; ámde szent a nemzet is; és ezek egymásban élnek. Kihalnak a királyok s él a nemzet. *Kisfaludi Sándor.*

A király biztosíthat magának százezer kart, s egy szivet nem képes. *Fontenelle.*

A trón meg tudja ingatni a legszilárdabb erényt is. *Corneille Tamás.*

A királyok sohasem erőtelen ellenségek. *Corneille Péter.*

Ha nincs kire hagyd az országot, hagyd a honpolgárookra a szabadságot. Ennél kedvesebbet, hozzád illőbbet nem adhatsz. *Petrárka.*

Kitűnés.

Minden nagy ember közli jellességét azon helylyel, a hol lakik s azon időkorral, a melyben virágozik. *2-ik Friderik.*

Erő és szabadság hozzák létre a kitűnő embereket; erőtelen-ség és szolgaság soha is egyebet nem hoztak létre gonoszoknál. *Rousseau.*

Ragyogó mellesillagodat,
Pávafarku czimedet,
Halomra gyűlt aranyodat,
Hír-felkapta nevedet
Nem irigylem, tartsd magadnak,
S végy, a mit tudsz ezeken;
Szivemnek fenn nem akadnak
Kedvei az ilyeken:
Miglen szivem való jót él,
Nem ingerli az ily füst s szél, --
Nem kell neki a dibdáb
Gyermekkedvet töltő báb. *Kisfaludi Sándor.*

Nagyobb és biztosabb is, erénnyel tünni ki, mint irodalmilag: amaz kívánatos, ez néha ijesztő is. Ha pedig ez erényhez irodalmi világosság csatlakozik, ez már magában teljes és emberi lehetőség szerint tökéletes dolog. *Petrárka.*

Kijelentés.

Ébredj halandó, s lássad mindenfelől a világ képbeszédét! *Herder.*

Isten az ő léte felőli bizonyosságunkra nézve megadta mind-azt, a mire szükségünk van. *Voltaire.*

Az örök valót sem nem látjuk, sem nem halljuk, hanem érez-zük. *Rousseau.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

A végzet és szabad akarat viszonya Sophokles drámáiban. Irta *Kemény* Gábor. Sopron 1907. 50. l. E hosszú cím alatt eredeti és tartalmas kis füzetecskét adott ki a tordai gimnázium tehetséges fiatal tanára. Egy „megrögzött balvéleményt” szándékozik vele megdönteni. Azt t. i., hogy Sophokles darabjai sorstragoediák. Szeretettel mélyed a görög világ tanulmányozásába s elmékedései folyamán olyan tételre jön rá, a mire — mint mondja — az eddigi Sophokles-magyarázók közt nem talált. Arra t. i., hogy az antik dráma hősei épp oly nagy lelki küzdelmek közt, épp oly öntudatos és szabadakaratból folyó erőlkifjéssel küzdi végig szerepüket, mint a modern dráma hősei, s hogy ennél fogva a Sophokles darabjai sem mondhatók sorstragoediáknak. Ha régen létezett *fatum*, mely a szereplők lelkére nehezedett s tetteiket irányította, létezik ma is, s ha ma van, a minthogy van, szabadakarat és erkölcsi beszámithatóság, volt régen is, mert a világ alapjában véve mindig ugyanaz, az örök emberi benne nem változik. Szabadakarat és erkölcsi beszámithatóság nélkül ma sincs, de régen sem képzelhető drámai jellem. A Sophokles hősei, végzetszerűleg bár, de mégis saját elhatározásukból törnek czéljuk felé. Ennél fogva a S. darabjai is jellemtragoediák. Ezeknek előrebozsátása után részletes vizsgálat alá veszi *Kemény* mind a hét tragoediát; keresi, milyen viszonyban áll bennük a végzet és a szereplő személyek szabad akarata s pontosan kimutatja, hol és miben nyilatkozik meg Sophokles hőseinek tetteiben és lelki küzdelmeiben a drámai öntudatosság.

Ez a kimutatás tanulságos és ment minden tudóskodó pedantériától. Nem baj, hogy kissé nyitott kaput döngtet velük *Kemény* s hogy talán nem is létező rémképek ellen harczol. Mi nem talákoztunk azzal a „megrögzött balvéleménnyel” s a szerző nem mondja meg, hol látta. Hiszen Sophoklest az emberi jellem par

excellence drámaírójának ismeri az irodalomtörténet. Végzetragoedia és jellemtragoedia nem ellentétes fogalmak. Végzetragoedián tudunkkal ezelőtt sem értett a kritika Sophoklesnél egyebet, mint olyan küzdelmet, „melyet a válságba sodort jellemes, nagy lélek folytat ádáz végzete ellen“, s minden dráma azért dráma, mert erős szenvedélyek és lelki küzdelmek harcát és összeütközését jeleníti meg. Hogy győz-e a hős, vagy elbukik, az mellékes. A szabadakarat kérdése pedig ethikai s nem aesthetikai kérdés. A tragikum nem a bűnhődésben áll. Quid Saulus inter prophetas?! A matematikus sem kérdi, hogy vannak-e számok. Persze, hogy vannak! A minthogy számon nem tartott balvélemények is lehetnek. Ilyen balvélemény ellen szállhatott síkra a szerző is. Az igazságért a nyitott ajtón is érdemes kopogtatni s akár az ajtósarkokat is le lehet szedni. A fő az, hogy ezt a munkát egészséges kedvvel és szeretettel tette meg Kemény Gábor. S ez a kedv átragad az olvasójára is. (P. M.)

A néptanító küzdelmei az alkohol ellen az iskolában és a társadalomban. Irta: *Kriza* Sándor, áll. isk. igazgató. 33. l. Székelyudvarhely. Becek könyvnyomda. Ára 40 fillér. Az alkoholelles mozgalomnak céljára készült e tanulságos füzet. Józan Péter magyar néptanító munkásságának vázlatrajza keretében adja elő, hogy mit kell tenni a néptanítónak az ártalmas alkohol használata ellen — példa és felvilágosítás által. A jól írt munka részletekben is hasznos utasításokat tartalmaz.

Bibliai Történetek a népiskolák III.—IV. osztályai számára.

Az unitáriusok egyházi képviselőtanácsa által jutalmazott pályamunka. Irta: *Tarcsafalvi* Albert kolozsvári igazgató-tanító. Ötödik teljesen átdolgozott kiadás. Ára kötve 70 fillér, sajtó alatt van és közelebről megjelenik: Betegh Pál villamos-erőre berendezett könyvnyomtató- és könyvkötő-intézetében Székelyudvarhelyt. Megrendeléseket e kiváló tankönyvre már most elfogad a nevezett könyvkiadó.

KÜLÖNFÉLÉK.

Hellénizmus és kereszténység. E czímen Dobschütz (Strassburg) „Apostoli korszak“ könyvében a következő értelmű fejtegetést írja: Hellénizmus alatt általán azt a görög vagy görög-római műveltséget értik, mely a klasszikus görög korszak után következett s mely a kereszténység három vagy négy első százévéét foglalja magában. Vallási szempontból a hellénizmus nem a közönyös skepticizmus korszaka, hanem inkább az aggodalmas keresésé. Elvesztette azt a bizalmát, hogy meg fogja oldani tudni a világegyetem rejtélyét s isteni kijelentésre várt. Ekkor jelent meg Jézus, ki a saját ihletéséből merített s az Istennek nem a titkait akarja kijelenteni, hanem a mindenütt jelenvaló Istennek akaratját kinyilvánítani. Az Istenben való hit tölti el keblét és tanítása emeli az emberi lélek értékében való bizalmat. Pál apostol görög nyelven irt iratai s azok tartalma következtében Jézust szabadítónak ismerik el . . . De ha a hellénizmus kereszténynyé lett, a kereszténység is viszont mindinkább hellenné. S a második száz a keresztény bölcselők, apologisták ideje. Ezek védik a monotheismust, de Jézusnak magasabb méltóságot adnak. Majd jönnek a gnostikusok s azután meg megalakul a christologia, a Jézus kettős természetéről való egyházi tan, mely fentartja Jézus történelmi ember voltát (emberré lett isteni logos) s mely megóvjja a kereszténységet a doketizmus veszélyétől, de melynek eredménye az lett, hogy a Krisztus-hit bölcselmi speculatióvá változott.

A bányai ág. ev. egyházkerület közgyűlésén *Zsilinszky* Mihály, a tudós egyh.-tört. író, kerületi felügyelő az újabb pápai rendeletekkel kapcsolatosan a magyarországi mai vallási helyzetre ezeket mondotta: „Napfényre került a papi mozgalomnak titkos rugója és valódi mozgatója: tudniillik a vallásfelekezeti békének esküdt ellensége, a római pápa, a ki az ő Syllabusával, a pápai

bulláknak és encyclikáknak nagy sokaságával útasításokat ad ki követőinek; hogy ő a híres tridenti zsinat alapján, V. Sixtus pápa nyomdokain haladva, fogja lábra állítani és restaurálni a mai katholicizmust! Tehát vissza akarja idézni a XVI. századbeli gyűlölködést minden átkaival együtt! Ma már ez a jelszó tökéletesen megfejtí a magyar klerikális mozgalomnak okát és ezéljút. Tudjuk, hogy a tridenti zsinat határozatai tették lehetetlenné az egész keresztényiség reformálását azon kijelentéssel, hogy keresztényen egyház kizárólag csak egy lehet, tudniillik a római katolikus; és hogy ez csalhatatlan! Minden más vallásos nézet eretnekség, mely kárhözatra visz — és ezért üldözendő. Azt is tudjuk, hogy ugyanez a zsinat határozta meg azt a szerencsétlen és a mai világban meg nem tűrhető esküformát, melyet minden katolikus püspöknek a pápa kezébe le kell tennie, mielőtt szent hivatalát megkezdené. Ezt az esküt teszik le a magyar állam kenyerét élvező római püspökök is, azt fogadván, hogy az eretnekeket, schismaticusokat és rebelleket, vagyis a protestánsokat, lehetőleg üldözni fogják. (Haereticos, schismaticos et rebelles eidem Domino nostra (papae) vel successoribus praedictis „pro posse persequar et impugnabo“ !) Mit jelent ez nálunk? Röviden mondva azt, hogy a magyar gazdag katolikus püspökök nem tartoznak tisztelni azokat a törvényeket, melyek a mi protestáns evangéliomi vallásunk szabadságát védik, melyeknek megtartására a magyar koronás király is, kormánya is ünnepeles esküt tesz! Mert a pápának feltétlen engedelmességgel tartozó püspökök arra esküsznek, hogy bennünket lehetőleg üldözni fognak! Lehet-e ennél nagyobb államjogi képtelenség a mai civilizált világban? Pedig ebből a képtelenségből ered e hazában minden vallásfelekezeti baj, minden animozitás és minden klerikális bűn! Ebből származik a „Ne temere“-féle vakmerőség, mely a nemkatolikus pap előtt kötött vegyes házasságok ezreit törvényteleneknek nyilvánítja. Ebből erednek az ellenünk való szervezkedések, titkos és nyílt támadások. Látjuk és tapasztaljuk, hogy rendszeres politika üzetik a hazai protestantizmus fogyasztására és megtörésére. És ha látszólagos jóakarattal „segély“ alakjában kegyelemből csálétkül odadobnak nekünk egy-egy milliót, az csak azon római ravasz számítással történik, hogy a mig mi éveken át a konz felett veszekszünk, azalatt a katolikus autonómia népszerű, de hamis ezime alatt, suttymban milliárdokat érő állami vagyont juttathassanak az egyedül üdvözítő római egyház kezébe! Látjuk és

tapasztaljuk, hogy idegen országokban székelő felsőbbségek alatt új szerzetek hozatnak be országunkba (Lazaristák), hogy ezek Budapesten már palotákat építenek maguknak és a Franciaországból kiűzött és nálunk meghúzódott jezsuiták és egyéb férfi- és női rendek, szövetkezve magyarhoni rendtársaikkal, elérkezettnek találják az időt arra, hogy itt, e Mária országában vagyont szerezzenek maguknak! Látjuk és tapasztaljuk, hogy a gyászos emlékü Bach-korszak örökségeként törvénytelenül hazánkban maradt jezsuitarend — melynek régi működéséből szerencsétlen hazánkra Bocskay Istvántól kezdve II. Rákóczi Ferencz száműzetéséig, kibeszélhetetlen átok származott — ismét fészkelődik. Tagjai háborítlanul járnak izgatni országszerte a protestánsok ellen. Látjuk és tapasztaljuk, hogy évenként felterjesztett sérelmeink nem orvosoltatnak, jogos kívánságaink nem teljesíttetnek, autonómikus jogaink megnyirbáltatnak; és ha olykor-olykor mézes madzaggént egy-egy biztató szót kapunk, az mindig azon hátgondolattal történik, hogy a r. katolikus egyháznak régi előjogai és kiváltságai biztosítva legyenek, s ekként a jogegyenlőség soha meg ne valósíttassék! A kinek szemei vannak a látásra és fülei a hallásra, az minden pillanatban meggyőződhetett arról, hogy itt a protestáns nép ellen a régi Kolonics-féle politika vakmerően alkalmaztatik... Oh mily lélekemelő volt a nyolczvan év előtti egyetértés, mikor a „Ne tomere“-hez hasonló vakmerő pápai rendeletek ellen ugyszólván az összes magyar katolikus világi intelligencia a protestánsok mellé állva tiltakozott a békebontó pápa beavatkozása ellen! Vajjon napjainkban akadnak-e még Beöthy Ödönök, Deák Ferenczek, Széchenyi Istvánok és Eötvös Józsefek, Batthyány Lajosok és Andrássy Gyulák, Károlyiak és Perczelek, Klauzálók és Ghyczyek és ezekhez hasonló más katolikus jelesek, a kik a törvények védelmét még hazafias erénynek és kötelességnek tartották? Avagy a római főpap jogtalan beavatkozása és békeháborítása ma már közönyössé vált Magyarország nagyjai és képviselői előtt? Nézzünk körül Európában, mi történik a legkatolikusabb országokban? Spanyolországban állandó a harc és védekezés a római papság túlkapásai ellen. Olaszországban őszentsége nem mer az utcán mutatkozni. Róma városában kizárták a vallástanítást az iskolából; nem a vallásos hit elleni indulatból, hanem az azt kezelő és annak örve alatt gyűlölséget szító papság iránti ellenszenvből. Franciaország pedig új törvény által védte meg állami szuverénitását minden pápai illeték-

telen beavatkozás ellen! Nekem az a meggyőződés, hogy a „Ne temere“-féle bullák csak egyes külső jelenségei annak a rendszeres izgatásnak, mely a katolicizmus restaurálásának czíme alatt az ország összes községeiben folyik. Nekünk tehát ezzel szemben elvi és törvényes álláspontra kell helyezkednünk és határozottan tiltakoznunk az ellen, hogy a római pápa, mint a hazánk határain kívül álló idegen hatalom, fennálló hazai törvényeinkkel ellenkező, polgártársaink békéjét felzavaró bullákat adhasson — és hirdethessen ki Magyarországon. Ez az ország szabad és független ország, melynek fiai semmiféle néven nevezendő külhatalomtól nem fogadhatnak el rendeleteket a magyar király és felelős kormányának engedelmé nélkül. Az 1895: XLIII. t.-cz. 17. §-a általánosságban is kimondja, hogy semmiféle magyarországi vallásfelekezet egyházi függésben külföldi hatalomtól, vagy vallásfelekezeti társulattól, vagy egyéntől nem állhat. Az ellenünk elkövetett bűnök forrására való utalással a legilletékesebb helyen, atyái fővédnökünkhöz, Európa őszinte tiszteletétől környezett legalkotmányosabb és legigazságosabb királyunk ő Felségéhez kell fordulnunk azon bizalomteljes kérelemmel, hogy a tridenti püspöki eskü egyszersmindenkorra érvényteleníttessék. Nyílt őszinteséggel és férfias bátorsággal tárjuk fel előtte súlyos helyzetünket és nagy sérelmeinket, mert egyedül ő képes rajtunk még segíteni. Ha komolyan akarjuk az ország békéjét állandósítani, akkor nem annyira egyes jelenségeket, mint inkább azoknak gyökerét kell eltávolítani.“

A dunántuli ref. egyházkerület közgyűlésén gróf *Tisza* István elnöki megnyitójában a „Ne temere“ decretumról szólva, egyebek közt így beszélt: A mit e rendelet előidéz, „nem képezhetek a felekezeti békére, a magyar társadalom összhangjára és egyetértésére ennél mélyebbreható, nagyobb veszedelmet.

És e veszedelem ok és szükség nélkül idéztetett fel. Hiszen tudjuk nagyon jól az előzményeket. Ide s tova százhatvan-százhatven esztendeje annak, hogy a XVIII. század közepén megkezdte a római katolikus egyház a tridenti egyházjoggal szemben a kivételeknek hivatalos elismerését és statuálását. Ezek a kivételek mind több és több állam területére terjesztettek ki és évtizedekig tartó ádáz küzdelem után, a melyet elsősorban magyar katolikus férfiak vívtak meg a felvilágosodott álláspont mellett, nemeslelkű magyar főpapok közremunkálása és segédkezése mellett, 1841-ben a kivételt a Curia Magyarországra is kiterjesztette. Kiterjesztetett tehát és

ime, immár hatályban állott, több mint hatvan esztendőn keresztül; és most, a midőn a római szentszéknek egy újabb intézkedése ezt a kivételt egyszerre megszüntette, ez az intézkedés sem törölt el minden kivételt, ez az intézkedés is tartott fenn kivételeket; és hogy ezt az intézkedést az első pillanatban maguk a magyar római katolicizmus irányadó tényezői miként értelmezték, erre nézve köztudomású tény az, hogy maga az esztergomi instrukció abból indult ki, hogy Magyarországra a *Ne temere* nem vonatkozik, mivel itt partikuláris jogot teremtett a Lambruschini-féle dekrétum és csak Rómának újabb intézkedése volt az, a mely felvilágosította magukat a magyar katolicizmus illetékes vezetőit is, hogy nem úgy van a dolog, hogy azt a multban adott kedvezményt eltörli ez az újabb dekrétum, eltörli ugyanakkor, a mikor fentartja egyes államra nézve, fentartja Németországra nézve azt a kivételes kedvezményt, a mely két évvel ezelőtt, tehát a mienknél sokkal később, de szintén a dekrétum kibocsátása előtt adatott. Ezekből a köztudomású tényekből kétségtelenül következik, hogy itt nem valami olyan sarkalatos hitelv, a római katolikus egyháznak nem valami olyan rendithetetlen elvi álláspontja az, a mely ezen bajokat és veszélyeket felidézi, de a melyre nézve joggal mondhatná azt, hogy mindhiába, nem lehet hűtlen önmagához, nem változtathat sarkalatos alapelvein. Óh nem! Itt egy fegyverről van szó a római egyház hatalmi törekvéseinek szolgálatában, a melyet kézbe vesz vagy letesz a kézből taktikai szempontok szerint, a szerint, a mint egyik vagy másik területen elérkezettnek látja-e az időt e fegyver alkalmazására.“

Azután a jogos védelmet, a harcznak felvételét ajánlva, így folytatta beszédét:

„Én még e pillanatban sem fojthatom el magamban azt a meggyőződést, hogy erre a ránk kényszerített harczra szükség nincs, hogy ezt a harcot, ha a magyar állam és a magyar katolicizmus irányadó tényezőiben megvan a kellő jóakarát, ezt a harcot még mindig el lehet kerülni. Nem a jus placeti alkalmazása által. Én megengedem, hogy azt is jogos lett volna alkalmazni, mert legalább hangos tiltakozása lett volna a magyar államnak ez ellen a felfogás ellen, de a jus placeti alkalmazása ilyen kérdésben a bajt abszolúte nem orvosolná; mert hiszen, akár kihirdetik ünnepélyesen, akár nem, a lelkekre származott káros hatás megvan. Itt az orvoslás súlypontja nem a magyar királyon,

nem a magyar kormányon van: itt az orvoslás Róma kezében van. Rómát kell a magyar állam illetékes faktorainak s a magyar katholicizmus illetékes tényezőinek meggyőzniük arról, hogy itt veszélyes térre lépett, oly térre, a melyre való lépése éppen a katolikus egyház jól felfogott érdekei szempontjából is megboszulja magát . . .

Ne kényszerítsenek bennünket belé egy olyan küzdelembe, a hol azután, — ezt komoly aggodalommal és vérző szívvel mondom — a hol azután nagyon féltő, hogy a szélsőségek szenvedélyei fognak mindent magukkal ragadni, a hol azután két malomkő közé kerülnek, szétmorzsoltnak azok, a kik a vallásszabadság, a felekezetek közötti viszonzosság, a kölcsönös türelem szent ügyének szolgálata mellett azért meg akarnának maradni a katolikus egyház jogosult érdekeinek védelmében is.“

A németországi katolikusok congressusa. Düsseldorfban tartották meg ez évben a németországi r. katolikusok congressusokat. A tudósítások szerint külső látszatra jól sikerült a congresszus, de maguk a katolikusok is érzik, hogy a valóságban másként áll a dolog. A nem katolikus lapok meg sajnálattal látják, hogy a hívők buzgalmét politikai czélokra használják a vezetők, hogy vallást és politikát türhetlen módon elegyítnek össze s hogy a katolikusok magatartása a gyakorlatban egészen más, mint a mit a congressuson beszélnek. Most is hangsúlyozták a keresztény békét, de a congressuson kiejtették a „Leit-motiv“-et is: „Vagy pápismus, vagy atheismus!“ A katholicismus, politikailag az ultramontanismusban szervezve, nagy szerepre van hivatva, mondják, Németország sorsában, s ezért a vezetőhelyet kell hogy megnyerje. A pápa iránt feltétlen engedelmességet nyilvánítottak s azt mondták, hogy a pápa irányításának alá kell vetni magát minden államnak s főképpen a német birodalomnak. „Szent Péter trónja felette áll minden trónnak.“ A „Tägliche Rundschau“ megütődéssel jegyzi meg, hogy ennél leplezetlenebbül és nyomatékosabbban még a középkorban sem beszéltek soha a pápai hatalomnak a polgári felett való fensőbbiségéről; s a pápáknak sohasem voltak odaadóbb vazalussai, mint a mai német ultramontanok. A congressus a forradalom ellen harcot hirdetett, de ugyanakkor bizonyos szövetkezést ajánl a demokrata socialistákkal, hogy a liberalis polgári elemet háttérbe szorítsák. Marx M. képviselő a katolikusok elnyomásáról beszélt és kívánta, hogy egyenlő bánásmódban részesítsék más vallásuakkal és mint logjobb eszközt erre, a jezsuiták vissza-

fogadását ajánlja, kik ugymond, „a békének jó apostolai.“ Kikelt a „Evang. Bund“ ellen, mely csak a protestantismust védi és azt mondja „nem ők azok, kik a vallási békét Németországon megzavarják.“ A „Tägl. Rundschau“ a congressust comédiának mondja.

A magyar róm. katolikusok országos gyűlése. A németországi mintára Magyarországon is a róm. katolikusok évi congressusokat tartanak. Az idei országos nagy gyűlésük immár a nyolczadik volt a sorban. A gyűlések nem különböznek abban a németországiakétól, hogy itt is folytonos az előjogok követelése s nem ritka a panasz az „elnyomatás“ miatt. Ez alkalommal különben a gyűlés legfőbb tárgya volt, hogy feleljenek a protestansoknak a „Ne temere“ pápai házassági rendelet által okozott aggályokra. Majláth József főrendiházi tag azt mondta, hogy e dolog a katolikusok belső ügye. Városey Gyula kalocsai érsek is ez értelemben szolt s békét ajánl a protestansoknak oly alakban, „hogy térjenek vissza az atyai házba, melyből egy szerencsétlen pillanatban eltávoztak; itt az ideje, hogy az elhagyott jóságos anyának őszintén kebelére boruljanak és ledöntsék végre azon válaszfalat, melyet egy végzetes tévedés emelt.“ Sajnos, hogy e nyilatkozatok nem elégségesek arra, hogy a protestansok aggályait clozlassák, mert egy oly rendelet, mely protestans házasságra is vonatkozik, nem lehet csupán a katolikusok belső ügye. A hogy pedig a kalocsai érsek-főpap akarja a kérdést megoldani, bármennyire megindító is lenne az ő kenetes beszéde, aligha fogja erre az érdekelteket megnyerni. A csaknem négyszázéves protestans cultura ebben az országban mivelődésileg és nemzetileg is más értéket jelent, semhogy azt akárminő kenetes érseki beszédre is föl lehetne áldozni. A magyar nemzetnek elég szomorú emlékezetű tapasztalata van arra, hogy a kalocsai érsektől vezetést ne kérjen. — A nagy gyűlés alkalmából, mint rendesen, körmenetet is tartottak a főváros utczáin, melyet több helyt megzavartak a nemzetközi socialisták. Eucharistikus összejövetel és „katolikus népszövetség“-i gyűlés következtek azután. Ez utóbbin ismét rátértek a protestansok részéről felmerült aggályokra, de a mit Rakovszky elnök, országgyűlési „néppárti“ képviselő és a többi szónok mondott, csak növelheti az aggályokat. Rakovszky szerint „a kulturharcz sohasem volt távolabb, mint most.“ Pedig tényleg már itt van a közelben, a Rakovszkytól vezetett felekezeti politikai népszövetség által is.

Országos vallásegyleti szövetség alakult Budapesten sept. 30.-án. Először „protestans-szövetség“-nek volt tervezve, de az alakuló gyűlésen általánosabb címet vett fel az a törekvés, mely „az országos törvényekben kimondott és biztosított teljes lelkiismereti szabadság és a vallásfelekezetek közötti tökéletes jogegyleti és viszonyosság elvei alapján s azok megvalósítása végett hasonló gondolkozású honfitársakkal“ együttműkölni akar. Degenfeld József gróf elnök indokolta a szövetségnek szükségét, reámutatva „a veszedelmekre, melyek a klerikalizmus merész előnyomulásával hazánkban a felekezeti és társadalmi békességet, a liberalizmust és a liberális törvényalkotást fenyegetik. A veszedelmes irányzattal szemben szervezkedni kell és pedig haladéktalanul, hogy a haza liberális elemeinek egyesítésével és védelmi munkájával útját lehessen állani a klerikalizmus diadalra jutásának.“ A ref., ág. ev. és unitárius tagokból álló gyűlés a szervezkedés szükségét kimondta, megállapította az alapszabályokat s felhatalmazta az elnökséget, hogy megerősítés végett a belügyministeriumhoz felterjeszse. Megválasztották az ideiglenes tisztkart és választmányt: elnök: Gróf Degenfeld József, alelnökök: Zsilinszky Mihály és Antal Gábor; főtitkár: Dr. Balthazár Dezső; ügyvezető titkár: Hamar István; jegyzők: Nagy Károly és Geduly Henrik; pénztáros: Dr. Szabó József; ellenőrök: Szóts Farkas és Mikolik Kálmán. A választmány tagjai: Baksay Sándor, Gyurátz Ferencz, Érös Lajos, gróf Tisza István, báró Bánffy Dezső, Dóczy Imre, Simon Károly, Scholtz Gusztáv, Ferencz József, Józán Miklós, dr. Tüdös István, Kiss József, dr. Szigethy Lajos, Kaczián János, dr. Szontagh A. Meskó Lajos, Láng Lajos, Kenessey Béla, Laszkáry Gyula és báró Radvánszky Antal.

Angliában is Londonban a róm. katolikusok csakugyan sept.-ben nagy gyűlést tartottak. London utcáit körmenettel akarták végigjárni. De ez több volt, mint a mit protestans London elviselhetett volna. Mindenfelől tiltakoztak a szándékolt szokatlan tüntetés ellen. Asquit miniszterelnök erre Bourne érsekkel közölte, hogy nem engedheti meg az eucharistikus congressus résztvevőinek, hogy „egyházi ruhában jelenjenek meg és az oltári szentséget körülhordozzák.“ Így a róm. katolikusok körmenete, mely mégis megtartatott, csak úgy járt körül, mint akármelyik népgyűlési körmenet.

Három maroskőri unitar. egyház lélekszáma — a XVII. száz végén. — A maroskőri unitárius esperesség nagy Protocoluma a XVII. évszázból három falutól őrzött meg adatokat hiveink számáról. Azokon az „auditorok“-on azonban, a kikről a feljegyzés beszél, nem az összes unitárius lakoságot, hanem csak a bérfizető családfőket s még legfőlebb az egész vagy fél képét szolgáltató özvegy asszonyokat érthetjük. Az utóbbiak kötelezettségéről hoz többek között a ny.-szt.-lászlói egyház 1689 jan. 26.-án a visitatiókor határozatot. Kimondja, „hogy az marhás és jószágos özvegy asszonyok, kik szántatnak és vettetnek, egész bérrel tartozzanak; az marhátlan és örökséges özvegy asszonyok, kiknek búzájuk terem, az kalongya félbért tartozzanak adni, — hasonlóképen az mesternek is.“ Azonban mind a három egyháznál, a hol feljegyzések maradtak, ezek a gondnokválasztással egyszerre fordulnak elő, s miután választói joga csak férfiaknak volt: feltehető, hogy a számok is kizárólag reájuk vonatkoznak. -- A legrégebbi adat különben *Nyomát*-nál (Monyát) maradt reánk. Itt írja fel 1692 januárius 7.-én két adomány beiktatása után a visitatio, hogy „nyomáti curatorságra választatott Sós Miklós“ s mindjárt utána: „auditorok vadnak nro. 8.“ Ezeknek a száma aztán egyelőre nem is sokkal szaporodott, mert a visitatio 1729 febr. 19.-én — tehát szinte 40 év múlva is — úgy beszél a nyomáti egyházzól, mint „kevés számból álló ecclesiáról.“ (Az adatok a maroskőri esperesség Protocolumának 146—148 oldalán.) — A szomszéd *Nyárad-Szt.-Lászlón* akkor, — s már előbb — szép unitárius egyház virágzott. A pókai Sárosiak voltak a fő patronusai. Ide tartozott akkor, mint filia *Ny.-Gálfalva* is, mely azonban most csaknem egy század óta önálló. Itt az Ózdiak állottak az egyház élén. A nyomáti feljegyzés után egy évvel 1693 februárius 26.-áról ezeknél is megtudjuk, hogy „curatorságra az sz.-lászlai ecclesiában választatott tks. nemzetes Sárosi uram; Gálfalvából pedig választatott Kádár Mihály uram, kiket Isten segiljen“, s közvetlenül ezután olvassuk, hogy az „auditorok száma Sz.-Lászlón nro 36, Gálfalván pedig nro 37.“ (Protoc. 138 oldaláról.) -- Ha már most a szokásos ötös családi átlagot vesszük, akkor megközelítő pontossággal a nyomáti egyház lélekszámát a XVII. sz. végén 40-re, a ny.-szt.-lászlóiét és a ny.-gálfalviét pedig egyenként mintegy 180-ra tehetjük. (*Kelemen Lajos.*)

Volt-é Dávid Ferencz színigazgató? Ferenczi Zoltán „A kolozsvári színészet és színház története“ (Kolozsvár, 1897.) című nagybecsű munkájának 10-ik lapján ez érdekes adat olvasható:

„Beszterezén a főtéri templommal kapcsolatos városi iskolában Davidis Ferencz rector 1552 febr. 7-én 2 frtot kapott a város pénztárából, mert a város tiszteletére a tanácsházban egy comoediát adatott elé tanítványaival.“

Tény, hogy ez a színelőadás megtörtént 1552-ben Balázs napja után való vasárnap a besztercezi tanács előtt. Az is tény, hogy Jakab Elek „Dávid Ferencz emléke“ cz. műve után fültehető, hogy ugyanakkor Dávid Ferencz volt a besztercezi iskolaigazgató. De egy újabb forrás, melyre pedig a közölt adat támogatására maga Ferenczi Zoltán is hivatkozik, megdönti e föltevés hitelességét. Fischer György ugyanis a besztercezi gymnasium történetében kimutatja, hogy 1552-ben Raidelius Mihály volt Beszterczén iskolaigazgató. (Programm des evangelischen Obergymnasiums. Bistritz, 1896. 57.) Tehát Raidelius vagy Reydelius mester rendezte a „város tiszteletére“ 1552. febr. 7-én diákjaival színelőadást, melyért 2 frt tiszteletdíjat kapott. Dávid Ferencz, ki csak 1551-ben volt Beszterczén iskolaigazgató, 1552-ben már petersdorfi kath. plébános volt. (U. o.) Mivel Jakab Elek nagy művéből ez adatra nézve nem nyerhető biztos felvilágosítás, azt is megemlítjük, hogy 1552 második felében már Petersdorft is ott hagyja Dávid Ferencz s szülővárosába, Kolozsvárra menekült, hol már 1553. elején igazgatója lesz Vizaknai Gergely helyett a városi gymnasiumnak. E föltétlenül biztos történeti tényt már 1876-ban földerítette a városi levéltári adatok alapján Fekete Mihály. (A kolozsvári ev. ref. főtanoda tört. 6. l. Vesd össze Történelmi Tár. 1898. 166. l. (1900.) *Kanyaró F.*)

Miben hisznek a spanyolok? A „Times“ madridi levelezője hosszú évek tapasztalata alapján azt mondja, hogy a Szent-szűzben vagy más csodatevő képben; egy kicsit hisznek az Istenben és többet a Szentszűzben. Barcellona közelében egy tanító apácza szerzet zárdájában van egy csodatevő Szent-József-kép. Ezer és ezer levelet küldenek évenként oda, melyekben kívánságaikat írják meg. Ezeket a leveleket bizonyos megállapított napokon ünnepélyes szertartással elégetik, valószínűleg abban a hitben, hogy így a levél tartalma eljut a Szentszűzhöz. E babona Spanyolországban nagyon el van terjedve. De az ifjabb nemzedék előtt az mind esztelenebb dolognak látszik.

A jezsuiták, mint ezt a Turinban megjelenő „Stampa“ című lap római levelezője írja, azon dolgoznak, hogy a pápától

rendeletet eszközöljenek ki, hogy tiltsa el az evangéliumok és a Cselekedetek könyve olvasását, minthogy azok a protestans nézeteknek látszanak kedvezni. E mozgalom élén a gregorianus congregatio igazgatója áll. Mi csoda lenne? ha ily rendeletet is adna ki X. Pius, ki rövid pápasága alatt már annyi rendeletet adott ki, a mennyit három pápa se hosszú idő alatt.

A babyloniai kutatások még nem derítettek fel mindent a héberек vallásának a babyloniaiak vallásához való viszonyára nézve. De a felfedezett agyagtáblák már egész bizonyossággal mutatják, hogy a héberек vallása nem magára álló fejlemény, hanem összeköttetése van a bayloniaiak vallásával. Sibree angol assyriologista szerint nemcsak a teremtésről és özönvízről való elbeszélések vallanak babyloniai eredetre, hanem ott áll az a tény is, hogy a héberек mindig Chaldea-ra néznek vissza, mely országból költözött az ő ős atyjuk, Ábrahám Palestinába. Bármit mondanak a héber monotheismus eredetéről, Ábrahám monotheismusát a Koránba foglalt hagyományok mellett is esakis babyloni eredet alapján lehet megmagyarázni. Ábrahám Chaldeának Ur nevű városából jött ki. (Genesis). Az ásatások ennek a városnak maradványait felszínre hozták. Egy templom állott e városban *Sin* holdisten tiszteletére. Ábrahám eredeti nevének, Ábrámnak jelentése: „fölmagasztalt Atya“, a „felmagasztalás Atyja“ — a holdistennek körülírása. A chaldeai Ur város holdistenéhez intézett egy hymnus fenmaradt Sardanapalus litaniájában, mely agyagtáblára van írva. Stylusa hasonlít a legjobb héber hymnusokéhoz. Azonban e hymnus mégis nem eredeti munka, hanem a sumír nyelvből van fordítva, annak a népnek nyelvéből, mely Chaldea-ban azelőtt lakott s melytől vették a chaldeaiak vagy babyloniaiak vallásukat és miveltésüket. Ez fontos tény, mert ez mindjárt megmagyarázza a judaismusnak egy nevezetes intézményét, a Sabbathot (szombathot). Az összeköttetés Ábrahám, holdimádás és Sabbath között természetesen akkor látszik meg, mikor tudva van, hogy a holdimadásban van a Sabbath eredete. Maga a „Sabbath“ név nem héber eredetű, hanem a régi sumíri „Sa-bat“ szónak héber formája. A „Sa-bat“ szót a sumírok a teljes hold ünnepére használták s szószerint annyit jelent: „a hold körének teljessége“ — a hónap közepén, minthogy ők a hónapot az egyik új holdtól a másik új holdig számították. Ez volt az eredeti Sabbath nap s négy hétben csak egyszer fordult elé. Azonban mivel a héberben „Sab'at“ hetet jelent, idővel

azt vették fel, hogy a Sabbath-nap a hetedik napot jelenti és így aztán a helyett, hogy a Sabbathot egyszer ünnepeljék egy hónapban, minden hetedik nap kezdték megtartani. A Sabbath napon minden munkának tilalma is tisztán babyloni eredetű, nem azon az alapon, hogy az szent nap, hanem hogy az szerencsétlen nap, milyennek nézik a keresztények is pénteket. Ebből meg lehet érteni azt is, hogy a bibliában miért jönnek elő vonatkozások gyakran az új-hold és a Sabbath ünnepeire. Mindez arra mutat, hogy a héber vallása eredetileg lunaris vallás — holdimádás volt s erősíti azt a nézetet, hogy a héber vallásának a chaldaeai holdimádó-városok a szülőhelye. A babyloni holdimádás nem ismert képeket. Az istenségnek egyetlen jelvénye, legalább a mi Harran holdistenét illeti, egy a tetején csillaggal ellátott magas oszlop volt. Chaldea holdimádását egyszerűség jellemezte. Valamely kidolgozott szertartás ott mindig idegen vallás befolyásának volt a jele s attól elfordultak mindig a holdistenimádók. És ehhez nagyon hasonló a Mózes törvénye a képimádás eltiltásával és a Sabbath megtartásával s a Sinai hogy neve, mely hegyen a héber törvénye adatott, közel áll a „Sin“ holdisten nevéhez. A Jahveh név eredetére még nem lehet bizonyost megállapítani, de annak korábbi formája „Yah“ vagy „Yahu“ volt és azt valószínűleg lehet egynek venni „Ea“ egyik babyloniai főbb istennel; de e feltevésre nincs okvetlenül szükség, miután itt a mire nézni kell, a vallás formája és az mindkettőnél a holdimádás. Az összehasonlító vallástudomány mivelői már többször rámutattak arra, hogy a holdimádás régiebb, mint a napimádás, különösen Babyloniában és Egyiptomban. E földmivelő országokban az időváltozásnak s időszakoknak kiszámítása nagyfontosságú dolog volt. S nemcsak ez segítette elő a holdimádást, hanem az is, hogy a holdvilág az ellenség ellen védelmet nyújtott. S Ur városának holdistenét úgy hivhatták: „a város védője.“

A vallástörténelmi congressus, melyet négy évenként szoktak tartani, most Oxfordban jött össze. Mintegy hatszáz congressista volt jelen a föld különböző pontjairól — Indiából, Japánból, Khínából is voltak képviselők. Az értekezések közül, melyeket felolvastak, nevezetesebbek: Dr. Gastron philadelphiai tanáré a semiták vallásáról, dr. Gastron felolvasásában hálás emlékezéssel adózott Reville Albertnek és Reville Jeannak, kik a vallástörténelmi congressusoknak megindítói voltak; Gróf Goblet d' Alviellé a vallások történelmi módszeréről, melyben a vallást úgy határozta meg,

hogy az a világegyetem és a lények közti valódi viszony; Dr. Haupt, baltimori tanáré, ki kétségbe vonta, hogy a Krisztus semita eredetű lenne és igyekezett megbizonyítani, hogy árja eredetű; a Bonet-Maury francia történelemíróé, ki az izlamról olvasott fel.

Beöthy Zsolt születésének hatvanadik s egyetemi tanárságának huszonötödik évfordulóját sept. 30.-án megünnepelték Budapesten tisztelői, barátai és tanítványai. Beöthy Zsolt a magyar tanári karban kiváló tanító-mester. Magas szempontok, nagy műveltség, erős hazafias érzés jellemzik a Beöthy személyiségét. A Széchenyiről írt akadémiai emlékbeszéd és más tanulmányai nyilván mutatják ezt. Beöthy ünnepzése közben hálásan emlékezett meg Gyulai Párról, az ő mesteréről. S a hozzá intézett beszédekre felelve hirdette „a népi gyökerességnek és a művészi fejlődésnek harmoniáját, a magyar eredetiségnek és a nyugati kultúrának harmoniáját, a teljes és egységes magyar léleknek harmoniáját . . .“

Törökök és arabok. A török birodalomban közelebb történt politikai események — az alkotmány felújítása alkalmából a Keleten sokat utazott Lannesan, francia író a „Siécle“-ben érdekes párhuzamot von vallási tekintetben a törökök és arabok között. „Ugy szokták tartani, hogy a törökök fanatikusok; de ez tévedésből származik, abból a tévedésből, hogy a török mahomedánokat többnyire összezavarják az arab mahomedánokkal, mely utóbbiak tényleg nagyon fanatikusok, legalább azok voltak, míg az európaiakkal állandóbban nem érintkeztek. Az arabok és törökök közt semmi közös vonás. Az előbbieket semíták és mint minden nem polgáriasult semita népségnél a vallásos érzék nagyon erős. Az utóbbiak a turániai fajhoz tartoznak s a nyugatiakhoz hasonlóan inkább pantheistikus, semmint jahvista irányzatúak. A politikai és történelmi körülményeknél fogva lettek mahomedánok, de islamismusoknak nincs egy vonása se, mely közös lenne azoknak islamismusával, kiket Mahomed Nyugat-Ázsia vagy Észak-Afrika pusztáin számlál követőinek. Törökországnak egy barátja a minap azt a nyilatkozatot tette: hogy a legtöbb török mahomedánnak vallásos eszménye kielégül egy fákkal árnyékolt forrásnál. Megtanulják a Koránt, de szabályait vagy gyakorlatait átalán kevésbé tartják meg. S a legtöbb a miveltek közül nagyon türelmes.“

A Szent-Bertalan éjre vonatkozólag Monod Henri a „Revue de Paris“-ban egy Krakowban megjelent iratnak a for-

dítását közli, melyben az anjou-i herczeg (a leendő III. Henri király) orvossa Miron Márk elmondja a Szt.-Bertalan-éji gyilkolás történetét. Ez elbeszélés szerint a gyilkolásra felbujtó az anjou-i herczeg volt.

Macreadynek, a híres angol, drámai színésznek neje sept.-ben Weston-super-Mare-ban nyolczvanegyedik évében elhunyt. Második neje volt a már rég elhalt nagy színjátszónak. A mi e nőt jellemezte, hogy bigott anglikánista volt. Macready maga az unitárius vallásnak volt a híve. S az unitáriusok mindig tisztelettel említik nevét, nemcsak azért, mert a nemzetnek Kean Ödön mellett ő volt a Shakespeare-i jellemeleg legnagyobb alakítója, hanem azért is, mert London színházaira erkölcsi magatartásával emelő hatást gyakorolt s még a közönséget is megtisztította amaz elemektől, melyek a klasszikus darabok előadását az ő idejében veszélyeztették.

Dézi Mihály †. Ellobbant, kialudt . . . Egykor lángban égett, az evangélium szent tüzeiben s a tudomány világosságával. Népet tanított apostoli lelkesedéssel, s dolgozott tanultsággal és alkotó tehetséggel. Aztán jött egy fordulat, a physikai erőnek hirtelen elváltozása s többé nem munkált . . . A halál megváltotta a szenvedéstől. Ellobbant, kialudt végképp a már elhalványult fény; de távozásán hadd kísérje amaz évek emlékezte, mikor tehetsége erejében volt.

Gyász hírek. *Ürmösi Sándor* ny. lelkész és birtokos élete 45.-ik évében jun. 23.-án Udvarhelymegyében, Kadácsban rövid szenvedés után meghalt. Már mint ifjú, sokat mutatott abból, mit férfiaságnak neveznek s ezt azután is megmutatta, ha a sors kevésbé kedvezett is neki. — *Dézi Mihály* magyaroszváthi ny. lelkész élete 45.-ik, házassága 18.-ik évében Nagy-Ajtán, születése helyén aug. 28.-án megszűnt élni. — *Fekete Domokos* magyarországi lelkész élte derekán családjának és sokaknak fájdalmára elhalálozott. — *Dr. Veress Lajos* városi tisztiorvos, vasúti orvosi tanácsadó élete 58.-ik, házassága 29.-ik évében sept. 8.-án Kolozsvárt hosszas szenvedés után jobblétre költözött. Orvosi hivatása mellett a korábbi időben tevékeny részt vett a városi közéletben is.

ARANYKÖNYV.

Adományok a hódmezővásárhelyi templom építésére.

(VI. közlemény.)

Pap László 214. sz. gyűjtőívén Tövisről: Pap Albert 40 f., Szilágyi Károly 40 f., Gál János 40 f., Incze Zsigmond 10 f., Farkas Lajos 20 f., Vida István 20 f., Schlott Vilmos 20 f., Komán István 20 f., Kerestély János 20 f., Papolezy Sándor 20 f., Torbay József 20 f., Nagy Ferencz 20 f., Kiss Frencz 20 f., Nádudvari Miklós 20 f., Dorned Reichald 20 f., Pallár Árpád 20 f., Lukács Péter 40 f., Talán József 20 f., Bartly Béla 20 f., Szappanyos Károly 20 f., Futáti József 20 f., Végh József 1 kor., Segesvári Ferencz 20 f., Veres Mihály 20 f., Seress Lajos 20 f., Kuun Gusztáv 20 f., Wirth B. 20 f., Balogh Ferencz 20 f., Bartha Pál 20 f., Kiss Ferencz 20 f., Rád Jenő 40 f., Asztalos János 30 f., Szaboles Endre 40 f., Cs. József 20 f., Simon Péter 1 kor., Balogh A. Károly 20 f., Pap László 1 kor. Együtt 11 kor. 20 f.

Terch Gyula Hódmezővásárhely 10 kor., Kiss Pál Hódmezővásárhely 2 kor. Hivek perselyadománya 47 kor. 46 f.

Kádár József Dés 2 kor., Kádár Józsefné 1 kor., Kádár Ilona 1 kor., Kádár Juliska 1 kor. Együtt 5 kor.

Egyed Ferencz nyug. lelkész útján Homoródszentpálról: Egyed Ferencz és 9 élő családtagja, 1 cselédje; özv. Gábor Albertné és 4 kis árvája 1—1 kor. Együtt 15 kor.

Ürmösi Géza (Ürmösi Lajos Mócs) 6 kor. Összesen 96 kor. 66 f.

Az első-ötödik közlemény összege 4008 kor. 98 f.

E közlemény összege 96 „ 66 „

Összesen..... 4105 kor. 64 f.

A nemesszívű adakozóknak az egyházközség nevében hálás köszönet. Hódmezővásárhely.

BARABÁS ISTVÁN
unitárius lelkész.

Ünnepi adakozás a polgárdi-i egyházközségben.

A polgárdi-i egyházközség húsz éves fennállásának évfordulóját megünnepelte Kiss Károly lelkész buzgó fáradozása mellett, — több vendég — Budapestről Jozan esperes és a Telkes családrészvételével. Az ünnepély hangulata lelkes volt és az egyházközség számára többen adományokat ajánltak fel: Seregélyesi egyházközség 20 K, Zalatai egyházközség 5 K, Józán Miklós esperes 10 K, Kiss Károly lelkész 5 K, Kozári János gondnok 5 K, Berki János 2 K, Gróf János és neje 2 K, Tolkos Simon, Telkes Béla, D. Molnár János, Berki Lajos, Kovács Mihályné, Kalocsa Péter, dr. Berki Jánosné, Kalocsa Péterné, Kalocsa Jánosné, özv. Császár Jánosné 1—1 K. Az ünnepélyi füzetre Telkes Simon 10 K, Kiss Károly 10 K.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

November—December.

6-ik füzet.

A modern katolikusok felelete a pápai encyclikára.

II.

A modern katolikusok, míg feleletük első részében kritikájukat igazolják és annak eredményeit mutatják fel, a második részben bölcseleti álláspontjukat védelmezik. Az Encyelika azt veti szemükre, hogy agnostikus elveket vallanak, immanentalista módszert követnek és hogy az agnosticizmust alkalmazzák a történelemre a tünemények transfigurációja és disfigurációja követelményeivel.

Mindenekelőtt a nekik tulajdonított agnosticizmusról szólnak. Az Encyelika azt mondja, hogy a modernizmus arra az eszmére van építve, „hogy az emberi értelem teljesen a jelenségek körére van szorítva, azaz azokra a dolgokra, a melyek láthatók s azontúl menni sem joga, sem hatalma nincsen.“ Az Encyelika ellenmondásba esik, mikor őket agnostikusoknak akarja feltüntetni, mert ugyanabban a cikkelyben oly véleményekkel tiszteli meg, melyek az agnosticizmussal összeférhetetlenek. Ugyanis azt mondja, hogy „a modernisták megállapították és meghatározták, hogy a tudománynak és történelemnek atheisticusnak kell lennie“ és tovább azt adja hozzá, hogy a modernisták szerint „a vallás, legyen az természeti vagy természetfeletti, magyarázatot kíván.“ Nem következetlenség-e egy lélekzet alatt vetni a modernisták szemére az agnosticus nézetet, mely az észnek nem enged meg semmi állítást a jelenségek körén túl és az atheisticus követelményt a tudományt és történelmet illetőleg és azután azt az elvet, hogy a vallás eredete és természete megengedi a magyarázatot?

De eltekintenek ez elszólástól, melyet a pápai levél szerzői nehéz munkájukban, hogy a modernizmust az ő bölcselmük elavult categoriába beszorítsák, elkövettek, és vizsgálják, ha